

בשם אבי

ג'ודי גליקסון-פסטרנק

ספר זה מוקדש לזכר אבי ג'ק גליקסון,
לאמי היקרה מרגרט, שתמכה וטיפלה באבא עד יומו האחרון,
לבעלי - חברי היקר דני, שתמך ועודד אותי לכתיבת הספר
ולילדי היקרים לי מכל, גיל, גיא ורון,
שהינם דור שלישי לניצולי שואה וגאוותי הגדולה.
ספר זה הוא סיפור עדות גבורתו של אבא שלי,
עבור הדורות הבאים של משפחתי.

יעקב (ג'ק) גליקסון

1986-1927

"אומרים יש בעולם נעורים, היכן נעורי?" (ח"נ ביאליק)

אבא היה בסך הכל ילד בן שתים עשרה כשהנאצים פלשו לפולין, או כפי שנהג לומר, "אפילו לא הספיקו לחגוג לי בר מצווה".

בטקס בר המצווה מציינים את מעבר הילד לשלב הבגרות. לאחר הטקס הוא כבר אינו ילד. הוא יכול להשלים "מנין" וביהדות הוא כבר נחשב גבר.

אני זוכרת את טקסי בר המצווה של שלושת בני: גיל, גיא ורון. את הלימודים אצל ה"מלמד", שינון ההפטרה והמנגינה המיוחדת לה, ההתרגשות שלנו בקניית הטלית, התפילין, הכיפה המיוחדת, החולצה הלבנה וההזמנות המודפסות.

אני זוכרת את חזן בית הכנסת מזמין את בני, בר-המצווה, לעלות לתורה, את ההתרגשות בעזרת הנשים, הדממה, הדריכות בקהל, את דני בעלי העומד על הבמה בגאווה גדולה ובעיניים דומעות ורק קולו של החתן נשמע: "ברכו את ה' המבורך..." וכל הקהל המכובד עונה לו "ברכו את ה' המבורך לעולם ועד...", את השולחנות הערוכים כל טוב, והחברים הזורקים סוכריות ומריעים לו ורוקדים עם ספרי התורה וחיבוקים ונשיקות...

ילדים בזמן השואה התבגרו בעל כורחם. הם היו המבריחים מעבר לחומות, הם אלה שסיכנו את חייהם והביאו את מה שהצליחו להביא, בדרך-לא-דרך, כדי להאכיל את ההורים והאחים הקטנים יותר. בעלי התפקידים במשפחה התחלפו. הילדים לא היו זקוקים לטקס מיוחד שיסביר להם כי מהיום הם כבר בוגרים; שנים קודם לכן הם כבר למדו כיצד לשרוד ולהתמודד בעולם מטורף ואווילי ולעשות הכל כדי להישאר ב"משחק החיים", וכל זה בלי חוברת הוראות.

סבי יוסף נפטר עוד לפני פרוץ המלחמה, כשאבי היה עדיין ילד קטן. בקושי היה בן חמש עשרה כשאמו - סבתא שלי, חיה-שרה, נשלחה עם ברוניה-שפרינצה, אחותו של אבא, ובריס-מנדל אחיו הקטן, לטרבלינקה. איתם נשלחה גם רגינה גיסתו, ולאחר מכן גם אחיו שלום-דוד, בעלה של רגינה.

כך, בגיל כה צעיר, כשהוא עדיין זקוק לחום ואהבה של הורים, אמו כבר לא כיסתה אותו בלילה ולא ישבה לצדו לשמוע את כל אשר עבר עליו במשך היום. כבר לא חיבקה, כבר לא נישקה...

אבא שרד את זוועות השואה, אך הצלקות מעולם לא הגלידו. המלחמה הסתיימה ביום הולדתו של אבא, ב-8 במאי 1945, והוא זקן בן שמונה-עשרה.

אני זוכרת שאבי היה מודה לאמי בכל לילה על שהיא כל עולמו, עבורו: אם, אחות ורעיה.

הוא כמעט שלא סיפר דבר על מה שעבר בזמן השואה. ביקש שלא אשאל. "זה כואב מדי", נהג לומר. הוא אמר לי שהעלה את הזוועות על הכתב אחרי שחרורו מהמחנות, בשנת 1946, כאשר הכל עוד היה טרי בזיכרוננו. "וביום מן הימים, אחרי מותי" אמר, "תרגמי את הכתוב ביומן ואז תדעי הכל, ילדתי".

אבא נפטר בגיל חמישים ותשע לאחר מחלה ממושכת. כפי שביקש, לאחר מותו תורגם יומנו, וממנו נודע לי הכל – והריני כותבת, בשם אבי.

ג'ודי גליקסון-פסטרנק

העקירה

21 בספטמבר 1942 היה יום כיפור, היום הקדוש ביותר שלנו, ואני נאלצתי לעשות את היום הזה בעבודה קשה מאוד, תחת אימי שוט של "תליין" גרמני.

כששבתי הביתה היתה שעת חצות ודממה מוחלטת שררה בגטו היהודי בצ'נסטוחובה.

באמצע הלילה, כשהיהודים היו שקועים בשינה עמוקה ולא חשו בסכנה האיומה האורבת להם, התפרצו מתוך חשכת הליל יחידות חיילים אוקראינים בפיקודם של קציני ה-SS, וכיתרו את הגטו כולו תוך מיקום נקודות שמירה מרכזיות.

השעה היתה חמש לפנות בוקר כאשר שוטרי המשטרה היהודית החלו לעבור בין חצרות הבתים. הם הודיעו בקולי-קולות כי כל בעלי "תעודת עבודה" מחויבים להתייצב מיד במפעל המתכת 'מטלורגיה'.

אלה שלא היתה ברשותם "תעודת עבודה" היו חייבים להתייצב בתחנת האוטובוסים כדי שייקבע להם מקום עבודה. הוכרז כי מי שיישאר בבית לאחר השעה 6:30 בבוקר יוצא להורג בירייה על-ידי כוח צבאי אשר בסמכותו לירות ולהרוג בו במקום.

בשעה 6:00 בבוקר כבר יצאו הכל מן הבתים. ברחוב התערבבו צעקות הגרמנים בבכי ילדים שהופרדו מהוריהם. לפתע חשתי חבטה עזה בגבי. פניתי לאחור ודמי קפא בעורקי. מולי עמד ז'נדרם גרמני אשר כיוון את רובהו הישר אלי. הז'נדרם פקד עלי ללכת לפניו. תחושת דיכאון אפפה אותי. זו היתה הפעם הראשונה בחיי שמישהו הוביל אותי תוך כדי איום בנשק. בצעידתי לאורך הרחובות דחוסי היהודים, איבדתי את יכולתי להתמצא במתרחש ולא יכולתי להבין את מה שקורה סביבי. שמעתי צעקות אימה ובכי קולני עולים השמימה.

בקרבת המפעל 'מטלורגיה' ראיתי ברחוב גופות אנשים והגרמנים, עם שמחה בהמית בעיניהם. רומסים אותם, דורכים עליהם כאילו היה זה רחוב מרוצץ אבנים. איש אפילו לא העיף מבט על אותן גוויות טריות. רק הכלבים ליקקו את דמם הטרי של אנשים שעד לפני זמן קצר היו בין החיים. מבלי לבטא בקול את המחשבות, כל אחד מהשותפים לחוויה הקשה הזאת חשב שהנה הגיעה שעתו האחרונה ובעוד חלקיק שנייה יכוון הגרמני את הרובה לכיוונו. זו היתה הרגשה גרועה מדיכאון.

המגרש הענק בחצר של 'מטלורגיה' היה דחוס בבני-אדם. אך לגרמנים זה לא היה איכפת והם דחסו עוד ועוד אנשים אל תוך החצר. הצפיפות היתה כה רבה עד שאנשים התעלפו מחוסר אויר. חלפה שעה ועדיין לא יכולתי להתמצא במתרחש סביבי. לפתע שמעתי קול קורא לי בשקט. הפניתי את ראשי ולתדהמתי ראיתי את הגרמנים מעבירים את אחי מאניל אל החצר. קשה לתאר את הרגש שהשתלט עלי בראותי את אחי. מבלי לחשוב פעמיים פרצתי ממקומי ורצתי לעברו. אנשים חשבו שחטפתי התקף היסטרי ופינו לי את הדרך. "איפה אימנו היקרה?" שאלתי את מאניל, אך הוא, בדיוק כמוני, לא ידע דבר על שאר בני המשפחה, גם לא על אימנו. זיעה קרה הציפה אותי. לא ידעתי מה לחשוב אודותם, מה היה יכול לקרות להם. דבר אחד ידעתי, שהיום או מחר יבוא גם תורי.

תוך כדי המחשבה העגומה הזאת הרעידה אותי אנקתו האחרונה של בחור כבן עשרים, שהגרמנים הרגו במכות קתות רובים. הסתכלתי לעבר שער היציאה מן החצר. לפני השער עמד לו האלוף דגנהארט. זה היה שמו של אדון החיים והמוות בעיר הולדתי, צ'נסטוחובה. אליו ניגשו אנשים והסתדרו בחמישיות כשבידיהם תעודות עבודה והוא, חיך מנומס על פניו ומקלון בידו, הצביע על כל אחד ואחד וציווה עליו ללכת אל אחד משני כיוונים. תנועה קלה של המקלון הוליכה אלפי בני אדם אל ייסורי גיהנום שבסופם מוות. האנשים היו המומים, לא תפסו כי הם מובלים למוות נורא שחושב ותוכן בדייקנות מרבית ע"י תלייניו של היטלר.

האנשים היו בטוחים שהם נוסעים למחנות עבודה, כי כך הודיעו הגרמנים, והם חשבו שמוטב לנסוע למקום עבודה כמה שיותר מהר כי הובטחו שם תנאי חיים טובים יותר לעומת החיים כאן בעיר. הרוע הגרמני שלט בכל מקום ולכן אנשים לא בזבזו זמן והעדיפו להיות במחנה עבודה מאשר להסתכן ולמות מכדורו של חייל גרמני.

כך חלפו שעות והגיעה השעה 12:00 בצהריים. כשלפתע נשמעת שריקה. לצלילה של השריקה התאספו בריצה שוטרי המשטרה היהודית ליד שער היציאה. הם דיברו עם קצין גרמני בשם איברשר שהמטיר עליהם מיני פקודות. ומיד לאחר מכן ניתנה פקודה להסתדר בשורות ולעמוד למסדר. הכל הסתדרו בשורות וחיכו לבואו של אותו קצין ואולי אף לבואו של המוות יחד עימו. עד מהרה התברר כי הוא זקוק ל-30 עובדים חזקים בגופם. וכעבור דקות אחדות עמדו לרשותו אותם עובדים, שהוא בחר בעצמו. בין הנבחרים היה גם אחי, מאניל.

את היהודים האלה העמיד הקצין בשתי שורות והוביל אותם אל מעבר לשער המפעל בכיוון בלתי ידוע. במשך כל אותו הזמן נשמעו קולות ירי ואני הייתי חסר מנוחה. כבר לא ידעתי מה לחשוב. אולי גם את אחי הרגו הגרמנים תוך כדי הירי הזה, הנשמע ללא הרף?

לבסוף, בחמש אחר הצהריים, חזרה קבוצת הפועלים, שבתוכה היה גם אחי. הרגשתי קצת יותר טוב כשראיתי ביניהם את אחי, כי חשבתי שזאת שעת-חיי האחרונה ורציתי לראותו לפני מותי. הסתכלתי עליו. הוא היה מכוסה בדם מכף רגל ועד ראש. עיניו בהו בצורה מוזרה.

לבסוף אזרתי עוז ושאלתיו מה קרה ולמה הוא נראה כפי שהוא נראה. מאניל אמר לי בכבודות שאת אשר הם ראו ספק אם ראה או שמע מישוהו בעולם כולו.

כל היום, ללא הפסקה, כך סיפר לי, הם הובילו מתים בעגלות מהרחובות. לקחו אותם לרחוב קאווייה, שם היתה קבוצה אחרת שחפרה קבר אחים אחד גדול, שנמשך לאורכו של כל הרחוב הזה. הגרמנים היו מרכזים מדי יום בין 150 ל-200 גוויות. התברר כי גם למתים לא נתנו הגרמנים הארורים מנוח. לפני השלכת הגופות לקבר, עברה כל גוויה בדיקה מדוקדקת על ידי הז'נדרמים, כדי לוודא שאין מוחבאים עליה כסף או תכשיטים ודברי ערך אחרים, אשר הגרמנים חיפשו בכל הזדמנות.

כך נמשכו הדברים שבוע ימים. לעת ערב נהג כל אחד להכין לעצמו מקום לינה כפי יכולתו. המקטורן שימש אותנו כסדין, הכובע- ככרית, האדמה- כמזרון והאוויר היווה שמיכה. אז יכולתי לחוש באמת את ערכם של חדר ומיטה בבית אימנו האהובה, כדברי פתגם פולני נוסף: "אינך מעריך מה שיש לך כל עוד לא אבד לך".

כל שטח המגרש ההוא היה מכוסה ביהודים, אשר הפחד הביא אותם למצב של מעין חיים למחצה. על גופם של היהודים הישנים ערכו לעצמם הגרמנים מצעדים. מדי פעם נשמעה ירייה אל האנשים הנרמסים על פני האדמה, אשר קטעה את חייו של אחד האומללים האלה. והכלבים, כלבי הגרמנים היו מלקקים את דמם של אלה שרק לפני זמן קצר היו בין החיים.

בבוקר שוב יצאה אותה קבוצה בת שלושים האנשים כדי לפנות את אלה שהומתו בלילה הקודם. את אנשי הקבוצה הזאת כינו "הקברנים", ובראשים עמד שוטר יהודי בשם מוסקה.

להתרחץ היה קשה מאד: היה כמעט בלתי אפשרי להידחף אל מי הרחצה, כי על המגרש של המפעל היינו יותר מאלף איש. אוכל ניתן לנו רק בחמש אחר הצהרים: אז קיבלנו חצי ליטר מרק. כל יום היה דומה לקודמו. כל יום נערכה סלקציה.

טקס הסלקציה התנהל כך: ראשית, הכל היו חייבים להסתדר בשורות. אז הגיעה פלוגת משמר המורכבת מאנשי SS, המשטרה הפולנית והמשטרה היהודית. פלוגות המשמר אשר שמרו על המסדר מסביבנו לא אפשרו אפילו לנשום. לאחר מכן התקיימה הספירה עצמה. האומללים אשר נבחרו התכוננו כבר לגרוע מכל, למות. האנשים האלה נשלחו ל'טרבלינקה'. על המשמעות של טרבלינקה ומה שהיא טמנה בחובה, אדע רק מאוחר יותר. כך חלף עלינו שבוע עמוס אימה וחרדה מתמדת.

כעבור זמן מה הגיע ל'מטלורגיה' קצין, איש המפלגה ההיטלראית, מלווה על ידי פמליית טייסים. בעקבות זאת הגיעה הודעה מהמשטרה היהודית, שעובדי ה'לופט-וואפה' לשעבר חייבים להתייצב מיד ליד שער היציאה של המפעל.

בתוך שעותיים הספיקו לאסוף קבוצת עובדים שמנתה לא פחות ממאתיים איש, ואני ביניהם, בזכות היכרותי האישית עם אותו קצין, שכן עד מועד הפינוי עבדתי בחברת 'לופט-וואפה'. חיילים הקיפו אותנו וערכו לכולנו מסדר זיהוי. במהלך המסדר לקחו מאיתנו את כל הכסף שהיה ברשותנו וכן תכשיטים ודברי ערך אחרים. לאחר החיפוש, הצעידו אותנו תחת משמר כבד.

מאחר שחברת 'לופט-וואפה' לא הכינה עבורנו מתחם מיוחד, הכניסו אותנו לצריפים שבהם התגוררו בעבר הטייסים הגרמנים. כאן קיבלנו מזרנים ולעת לילה היינו מניחים אותם על הרצפה ואיכשהו הסתדרנו. לאחר שבוע שלם של שינה מתחת לכיפת השמים תוך עינויים ואימה, ישנתי באותו לילה כמו על מצע מלכותי.

למחרת השכם בבוקר, הגיעו ארבע משאיות, להוביל אותנו לעבודה. עסקנו בעבודות שיפוצים של שדה התעופה. בזמן העבודה הגרמנים התעללו בנו. הם הכו בנו עד זוב דם ומדי פעם אחד מאתנו התעלף. אך הגרמנים לא יכלו ליטול מאיתנו את התקווה, שיבוא יום ואנו נהיה אנשים חופשיים ככל בני האדם הרגילים בעולם. את עבודתנו עשינו כמיטב יכולתנו, כדי לא להרגיז את מנהל העבודה הגרמני. לאחר העבודה חזרנו למחנה עייפים, אך כאן לפחות הניחו לנו לנפשנו.

לאחר שהתרחצנו קיבל כל אחד מאתנו חצי ליטר מרק, שהיה טעים למדי, ועוד מחצית ק"ג לחם ליום העבודה הבא. תזונה זו נחשבה טובה מאד בזמנים ההם. איש לא התלונן על מחסור באוכל. לאחר הארוחה השתלטה דממה מוחלטת במחנה. כל אחד שכב על מצעו והגה במשפחתו האבודה.

אחת לכמה ימים הובילו אותנו אל ה"סלקציון". או כפי שקראו לזה - "מיון מחדש". ה"מיון" היה תמיד תלוי במזל, כי הגרמנים בחרו פעם את האנשים שנראו בריאים וחזקים ופעם אחרת את החלשים שנראו חולים. המטרה היחידה שלהם הייתה להשלים את המשלוח הנחוץ למחנה טרבלינקה. אני נבחרתי לכך שלוש פעמים, אבל איכשהו הצלחתי בכל פעם לחמוק מן המשלוח. לאחר מסדר הסלקציה, שבנו תמיד תחת משמר כבד חזרה למחנה. אלה שנבחרו נשלחו לטרבלינקה, אבל אז לא ידענו על כך. לרובנו אף לא היה ידוע על קיומו של מקום כזה.

כאשר היתה לנו רגיעה מהסלקציות, באו אנשי ה"גסטפו" וערכו אצלנו חיפוש יסודי מאד. כך חלפו יום אחר יום, עד שיום אחד היינו חייבים לצבוע את המחנה שלנו. לשם כך העביר מפקד המחנה, ה"לאגר-פירר", הוראות מסוימות, ומיד לאחר מכן הוכרז על קיום מסדר. במסדר הזה הודיעו לנו שבגלל סיוד המחנה לא נוכל לישון שם הלילה ונצטרך להעביר את הלילה הקרוב במפעל 'מטלורגיה' עצמו, ושלמחרת בבוקר נגיע משם לעבודה. לאחר מכן צעדנו בשורות ל"מטלורגיה". למפעל הגענו בשעת ערב מאוחרת וחשוכה.

בקושי רב עלה בידי למצוא את מאנל, אך לבסוף הצלחתי. קבוצת העבודה של אחי התגוררה בעלית הגג של המפעל ושם ביליתי את הלילה יחד עם מאנל.

לפני שהלכתי לישון פגשתי עוד כמה מכרים, והם סיפרו לי שבסלקציה האחרונה נשלח אחי הנשוי לטרבלינקה, בגלל היותו אילם. לא ידעתי כלל ששלום-דוד היה שם. מאנל לא הזכיר זאת, אף לא במילה אחת. כמו כן, הייתי מופתע מאד לשמוע שחשבו ששלום-דוד היה אילם. שאלתי איך קרה הדבר והמכרים סיפרו שהגרמנים הודיעו כי נחוצים

להם נגרים מקצועיים ואחי רצה להציע עצמו לאותה עבודה כי הוא היה נגר. במרוצתו לשם עצר אותו חייל גרמני ושאל אותו לאן הוא רץ. ברוב בהלתו גמגם אחי משהו, ולכן סבר הגרמני שהוא אילם, והוא צורף למשלוח לטרבלינקה. כך נחרץ גורלו למוות. אותו לילה עבר עלי במחשבות קשות על האירוע הזה, שהמחיש עד כמה חסרי אונים היינו מול קפריזות של חיילי SS ועד כמה חיינו היו תלויים במזל ובגורל עיוור.

ברונקה-שפרינצה, שלום-דוד ואשתו רגינה זייטמן ז"ל

למחרת בבוקר התקיים מסדר. היינו אמורים לנסוע לעבודה, אך הקבוצה שלנו לא מצאה חן בעיני ראש המשמר ועל כן פקד לעכב את קבוצתנו. הוא סקר את השורות שבהן ניצבנו והחל למיין אותנו. במיין הזה גם אני נבחרתי למשלוח. בקושי הצלחתי לחמוק מן המשלוח הזה. בעצמי איני זוכר איך ומתי עשיתי זאת, אך מיד פניתי לכיוון עלית הגג של צוות הקברנים של אחי. שם חשתי מוגן. אך על השיבה לעבודה ב'לופטוואפה' היה עלי לוותר. הבעיה היתה שהייתי צעיר מדי ונמוך מדי ולכן ארבה לי הסכנה שיצרפוני אל המשלוח התורן לטרבלינקה. הייתי חייב להיזהר מאד ולא לצאת בכלל באור יום. ישנתי בעלית הגג יחד עם קבוצת הקברנים. מזון לא קיבלתי כלל. אכלתי את מה שהביא אחי מהעבודה - כלומר רק מה שהוא מצא בתוך הדירות הריקות שפוננו מהמגורשים. אז נודע לי שאימי היקרה מכל נשלחה לטרבלינקה. כשקיבלתי את הבשורה המרה הזאת נתקפתי צער עמוק, וכעבור ימים אחדים הלבין שיער ראשי. הייתי נער בן חמש עשרה עם שיער לבן. מאותו היום לא שמחתי עוד ואף לא צחקתי.

מחנה עבודת-כפייה יהודית

עברו שבועיים. בינתיים הסתיים הפינוי. הגרמנים החלו לשלוח מדי יום קבוצות אנשים לצורך בניית גדרות תיל סביב המקום שבו היינו אמורים לחיות. היו אלה ארבעה רחובות צרים וקצרים באזור הגרוע והמלוכלך ביותר של העיר. מאחר שהרחובות הללו היו גדורים בגדרות תיל ונערכו חיפושים גרמניים קפדניים ביותר, פחדנו שימצאו אותי. היה מאד צפוף ואיכשהו הצלחתי להסתתר. כאשר הגרמני הוציא את כולם מתוך 'מטלורגיה', אני איכשהו התחברתי אל האחרים. איש לא ראה אותי והצלחתי לצאת עם האחרים מ'מטלורגיה' אל מקום המגורים החדש.

התארגנו שם כך: בסמטה אחת התגוררו רק בחורות רווקות, באחרת זוגות נשואים וגם משרדי המחנה השונים, כולל המשטרה היהודית. המקום הנותר נתפס על ידי הרווקים. איש לא התלונן על התנאים הגרועים. הכל הסתפקו בקורת גג כלשהי מעל הראש. כל אחד קיווה שבמקום הזה יהיה אפשר לחיות ושכאן נשאר עד סוף המלחמה. איש לא חזה אילו קשיים ואסונות עוד מצפים לנו.

המקום החדש שלנו היה מוקף בגדרות תיל רחבות ומאובטח על ידי שמירה חזקה. בין השומרים היו אוקראינים, אשר היו בעינינו חלאות המין האנושי, שוטרים פולנים וגם יהודים. ליד שער הכניסה ניצבה עמדת משמר מאוישת על ידי ה-SS. את המחנה כולו ניהל לא אחר מאשר ראש קבוצת הקברנים. לפני השער התנוסס שלט ענק: "מחנה כפייה יהודי".

כמן בכל מחנה, הכל התנהל שם לפי תקנון התנהגות. בחמש לפנות בוקר היה על אחד מדיירי המחנה לעבור בין כל הרחובות, לצפור, להשכים ולוודא שכולם התעוררו. בין השעה חמש לשש כל אחד היה חייב לסדר את מקום מגוריו, לגשת ליטול קפה במטבח ולצאת למסדר ביציאה.

בדיוק בשעה שש הופיע הוואכטמייסטר (ראש המשמר) ומנה את הקבוצות. לאחר מכן היה מעביר כל קבוצה לידי ראש המשמר של מקום עבודתה. אותי הציבו בעבודה קשה ביותר.

צעדנו לאורך רחובות עיר הולדתנו, מוקפים משמר כבוד מאד וחמוש היטב, ברובו פולנים ממוצא גרמני. הכרתי אותם מהימים שלפני המלחמה, כי כולנו גרנו בצ'נסטובוה.

כשהגענו למקום העבודה יצא לקראתנו ההאופט-וואקטמייסטר. הוא לא היה כה מרושע כמו הגרמנים האחרים. לעיתים היה מתחשב ואף ריחם עלינו מעט. הכל היו חייבים לברכו בשעת המפגש, ולאחר מכן היה מפזר אותנו לעבודות. הוא עשה זאת בעזרת שוטרים שלא חסכו מאתנו אגרופים ולפעמים גם דקירות כידון. לעיתים היו משסים בנו את כלביהם. הכלבים היו מאומנים במיוחד לתקוף בני אדם. אני הייתי הצעיר מכל היהודים שהועסקו במפעל הזה ומשום כך הוצבתי בבנין. מנהל העבודה היה פולני מהעיר פוזנאן. הוא רחש לי חיבה רבה ועל כן לא נתן לי עבודה קשה כמו לאחרים. עבדנו עד חמש לפנות ערב.

כך חלף הזמן. האנשים כבר התרגלו לאורח החיים הזה. מפעם לפעם ערכו עלינו חיילי משמר המפעל חיפושים והחרימו את המזון שרצינו לקחת למחנה. לפעמים נערכו החיפושים עם כניסתנו למחנה. אנחנו כבר התרגלנו לכך, על כן איש לא לקח זאת ללב במיוחד. עם שובנו מהעבודה למחנה ניגשנו למטבח, שם קיבלנו מנת מרק ו-200 גרם לחם. זו היתה מנת המזון שלנו לכל היום.

באותם ימים כמה מהאנשים החלו לאגור נשק לצורך הגנה מפני אכזריותם הברברית של הגרמנים, לכן חשנו שהאדמה רועדת תחת רגלינו. רוב הנשק הגיע באמצעות עובדי המפעל שלנו. ה"אספן" הראשי של הנשק היה ראש הקבוצה שלנו, שמוליק גרים. לא ברור איך נודע הדבר לגרמנים, אך סוכני הגסטאפו החלו לעקוב אחריו. גרים, שהיה אחראי על עבודתם של היהודים במפעל, יצא יום אחד - כביכול על מנת לעשות בקרה על עבודת היהודים; אך למעשה הלך להביא נשק. לרוע מזלו, לא ידע כי היה תחת מעקב. לא חלפה אפילו מחצית השעה, ולמקום הגיעה מכונית עמוסה אנשי גסטאפו חמושים. הם כיתרו את הבניין והוציאו ממנו את כל הגברים. התברר שהיו שם

שישה יהודים, ביניהם גרים. הגרמנים רצו לירות בהם מיד, אך משום-מה חזרו בהם. הם הזעיקו בטלפון רכב שהובילם אל היער הסמוך. בינתיים זיהו גרים בין אנשי הגסטאפו את אחד ממכריו וחשש שהוא עלול להסגירו. כאשר המשאית הגיעה ציוו עליהם להיכנס לתוכה. גרים שם לב לכך שכל אחד מהגרמנים היה עסוק בליווי אחד מהיהודים. כשהגרמני שהיה אמור לשמור עליו התקרב, ניצל גרים את ההזדמנות ונתן בראשו מכת אגרוף אדירה, והלה התעלף מיד. שמוליק גרים זינק והחל להימלט, אך היה חסר מזל. הגרמנים ירו בעקבותיו והוא נפגע מהירי. מיד הגיעו הגרמנים בריצה והחלו להתעלל בגוסס. בדרכם הבהמית הם נקבו את גווייתו ככברה. לאחר מכן הובילו הגרמנים את היהודים שנותרו לבית הסוהר בצ'נסטוחובה ברחוב שטינסקה, שם הם שהו זמן רב. כעבור זמן מה נעלמו עקבותיהם ולא שמענו עליהם עוד דבר. כל ניסיונותיהם של הגרמנים לברר את סיבת יציאותיו הרבות של גרים אל מחוץ לשער המפעל עלו בתוהו. באותו זמן הגבירו הפרטיזנים את פעילותם האנטי-גרמנית.

במפעל שלנו היה וואכטמייסטר בשם גריסה. איש זה היה אדם חם לב. הגרמנים חשדו בו שהוא משתף פעולה עם היהודים. כמה ימים לאחר הריגתו של גרים הגיע צו שעל הוואכטמייסטר גריסה להתייצב בפני הגסטאפו. הם עצרו אותו, וכך איבדנו את אחד האנשים אשר הביאו לנו תועלת רבה, מכיוון שהעלים עין מהפעילות החתרנית במחנה.

טרבלינקה של יעקב יעקובוביץ'

המשכתי לעבוד אצל אותו מנהל עבודה זמן-מה חלף בלי אירועים מיוחדים, עד אותו יום בלתי נשכח, שבו פגשתי את יעקב יעקובוביץ'.

הדבר אירע פעם אחת, בשובנו מהעבודה - כרגיל, תחת משמר כבד. כשהגענו לרחוב "נרוטביצ'ה" התגנב לפתע אל תוך שורותינו בחור צעיר. הוא עשה זאת בזריזות רבה, כך שאיש מבין השומרים לא השגיח בכך. גם אנחנו, למראית עין, לא התייחסנו אליו, כדי שלא למשוך את תשומת ליבם של השומרים למתרחש. אך כשנכנסנו למחנה, בערה סקרנותי לדעת מי הוא הבחור הזה. עד מהרה התברר לי שזהו יעקב יעקובוביץ', אחד מחבריו הקרובים של אחי, אשר היה בין המסכנים שנכללו באחד המשלוחים לטרבלינקה. למזלו עלה בידו לברוח משם, ועד היום לא נודע לי כיצד. מיד הזמנתי אותו לחדרנו. לאחר ארוחת הערב ביקשנו ממנו לספר כל מה שהוא יודע על טרבלינקה, אך הוא לא היה מסוגל. הנושא היה כאוב מדי. אחי מאנל, שרצה מאד לשמוע משהו על המתרחש שם, פתח את הארון ושלף משם בקבוק וודקה, שאיני יודע מניין השיג אותו. תוך כדי שתיית הוודקה הותרה לשונו של יעקב, והוא החל לספר לנו מבראשית מה קרה מאז נכנס לקרון הרכבת שנסעה לטרבלינקה.

"לאחר בואנו לצ'נסטוחובה", סיפר יעקב, "ריכזו אותנו הגרמנים ברציף הרכבת הנמצא מול בית הסוהר של צ'נסטוחובה, שם כבר הוכנו שורות שורות של קרונות בקר, שבהם היינו אמורים לנסוע. ברחבה שליד הרציף ערכו הגרמנים חיפוש יסודי ביותר, ותוך כדי כך החרימו לא רק כספים ודברי ערך אלא גם פריטי לבוש שונים. לאחר מכן דחסו הגרמנים לכל אחד מהקרונות מאה איש, תוך-כדי מכות בלתי פוסקות וכן מטחי ירי מרובי-הסער של אנשי המשמר האוקראינים, שעמדו על גגות הקרונות. במעברים ניצבו שומרים אוקראינים חמושים באקדחים אוטומטיים ולצדם כלבים, אשר אומנו במיוחד למטרה זו. הקרונות ננעלו מבחוץ. כך הובלנו אל יעד בלתי ידוע, לעבר אתר מותם של רבבות יהודים."

יעקב יעקובוביץ' המשיך וסיפר: "כבר בתחנה הראשונה התפרצו כנופיות של אוקראינים אל תוך הקרונות ובזזו את מה שנשאר אחרי החיפוש, ומשם והלאה המשיכו אלפי יהודים לנסוע בדוחק, מחנק וסירחון ובתחושה כבדה של מוות. מדי פעם התעלף מישהו ולא היה כל סימן להצלה או ישועה.

נסחבנו כך כמה ימים ולילות, באותם קרונות נעולים, עד שיום אחד נעצרה הרכבת במקום יעדה הסופי. תחילה, הסירו את החותמות מדלתות הקרונות. כאן נכנסה לתמונה המשטרה היהודית. תפקידה היה לגרש את היהודים מן הקרונות. הם עשו זאת תוך כדי מכות באלות גומי ובדחפיות וצעקות גסות. רבים התעלפו. הם גם התעללו באכזריות בכמה נערות יהודיות, והאוקראינים סיעו בידם. גם אנשי ה-SS לא עמדו באפס מעשה. נערות יהודיות נאנסו ממש על סף מותן, ואיש לא היה מסוגל לעזור להן. נפשות יהודיות תמימות זעקו לשמיים, ביקשו עזרה - ואיין".

"כאשר ירדתי מן הקרון", המשיך יעקב יעקובוביץ' בסיפורו, "הסתכלתי סביבי לכל הכיוונים. בחנתי את מקום המצאנו, כדי לבדוק אם קיימת אפשרות להימלט. נמצאנו באמצע כיכר ענקית מוקפת גדרות תיל צפופות ודוקרניות. במרחק של כל שלושים מטר היה מגדל שמירה ועליו איש SS חמוש ברובה סער. בראש כל מגדל שמירה גבוה שכזה ניצב זרקור ענק שהאיר את מחנה המוות. על השער היה שלט מאיר עיניים: **מחנה עבודת כפייה יהודי, טרבלינקה**".

"המחנה כולו היה מחולק לארבעה חלקים: מגורי ה-SS, מחנה עבודה, מחסנים ומחנה המוות. אף ישוב לא היה ברדיוס של 20 ק"מ. גם אם היה שם פעם ישוב, הגרמנים בודאי עקרו אותו כדי שלא תימצא בקרבת מקום שום עדות למעשיהם הרצחניים. במבט ראשון, המראה הזה לא הרשים אותי כלל.

כך עמדנו במגרש המסדרים וליבנו הולם בחרדה. חיכינו לפסיקתו של הרופא המקומי, איש ה-SS, אשר בודאי תקבע את גורלנו, ואכן בתוך דקות הגיע רופא לבוש בחלוק לבן ועליו רקומות האותיות SS.

הרופא הזה, שעל פניו ריחף חיוך דק ואירוני, קרא לראשון בשורה, בדק אותו בקפידה ואמר: "יקירי, ברור שאתם מאד עייפים לאחר נסיעה כה ארוכה ולא נוחה, ואתם גם מאד רעבים, אבל יותר מכל, אתם מאד מלוכלכים. על כן, עוד לפני שתקבלו מזון עליכם להתרחץ, ורק אחר כך תוכלו להשביע את רעבונכם. יש מספיק מזון לכולכם. בתחילה יקבל כל אחד שלושה ק"ג לחם לכל היום, כי לא הכנו עדיין שום דבר מבושל. בקשה אחת לי: שלא תדחפו, יקירי, בית המרחץ גדול, והוא יקלוט את כולכם. יימצא זמן ומקום לכל אחד לחוד ולכולכם ביחד".

מיד לאחר מכן נמסרה פקודה, שהגברים יתפשטו בצד אחד של המגרש והנשים בצד האחר. כל אחד קיבל מגבת ואותו רופא החל בהכנסת האנשים לרחצה. תוך כדי ההתפשטות, בחר הרופא הגרמני בכמה גברים. למזלי הרב, אני הייתי ביניהם. ציוו עלינו לעמוד מן הצד ולהמתין להוראות מפי הרופא. בינתיים, האנשים העירומים ניגשו לקבל את המגבת ואת הסבון. לאחר קבלת אמצעי הרחצה, היה על כל אחד לגשת אל קבוצת הספרים, אשר בתנועות מהירות ומיומנות גילו את שיער ראשיהם. בדיעבד נודע לנו כי הגרמנים השתמשו בשיער כחומר גלם לשמיכות וכחומר בידוד לצוללות.

את המסופרים הכניסו אל תוך בית המרחץ. היה זה אולם ענק, שהיה בו כל הנדרש, אך מהברזים שם, במקום מים, זרם גז ממית. לפי התנהגותם של האנשים, הם לא ידעו דבר על הצפוי להם.

אל האולם הזה הכניסו בכל פעם אלף איש בבת אחת. כאשר ננעלו מאחוריהם הדלתות האטומות, עלו משם רק צעקות עמומות, אשר הלכו ונמוגו בהדרגה. כעבור דקות אחדות, מאלף אנשים חיים נותרה רק ערימת גוויות. במרחק מה משם המתינו קרונות אשר נועדו לקלוט את הגוויות. כאשר הקרונות היו מלאים הם נסעו לדרכם, ותא הגזים הענק שעבר ניקוי היה שוב כשיר להמשיך בעבודתו. כאשר הרכבת עמוסת הגוויות התמלאה, היא פנתה אל יעדה האחרון, הקרמטוריום - המשרפות. שם שרפו את הגוויות. כך, מבני-אדם שחיו עד לפני זמן כה קצר, לא נותרה אלא ערימה גדולה של אפר".

באפר הזה, כפי שנודע בדיעבד, השתמשו הגרמנים כחומר השבחה לחקלאות.

"האנשים שנבחרו על ידי הרופא הגרמני חולקו לקבוצות. על אחדים מהם הוטל להעמיס את ערימות השיער על קרונות, אשר יועדו לבתי חרושת מסוימים בגרמניה. קבוצה אחרת מיינה את הבגדים שנותרו אחרי המתים. קבוצה נוספת של אנשים ערכה חיפוש בבגדים, ואחרת העמיסה אותם על קרונות שהובילו אותם לגרמניה. את הבגדים החדשים היה צריך להעמיס בנפרד, כי הם נשלחו כסחורה חדשה לחנויות בגרמניה. הבגדים הישנים נשלחו אל מחנות כפייה, שם עבדו חייטים כדי להביא בגדים אלה למצב הראוי לשימוש. את הבגדים הטובים, יחסית, קיבלו עובדים פולנים כפרס על עבודה טובה. הבגדים הפחות ראויים נשלחו למחנות ריכוז כגון בוכנוואלד, אושוויץ ולקסנהאוזן.

האנשים שנבחרו לא ידעו מה מצפה להם. משך חייהם היה כפוף לגחמותיו של אותו רופא. במוקדם או במאוחר הלכו גם הם בעקבות קודמיהם. זה היה הגורל שחיכה לכל מי שהגיע לטרבלינקה".

החבר שקע לזמן מה בזיכרונותיו הנוראים, ואז שיתף אותנו בכאבו האישי: "עכשיו אספר לכם את הדבר הטראגי ביותר, הזיכרון שיישאר המשמעותי ביותר עבורי כל ימי חיי. ובכן, כאשר נבחרתי גם אני לעבודה ולא ל"רחצה", נעמדתי מן הצד והתבוננתי באנשים שהלכו למקלחות. שם חיכה להם מוות אכזרי, מלווה בעינויי תופת.

לפתע הבחנתי בארוסתִי האהובה. גם היא ראתה אותי. היא הביטה לעברי ואז שמטה מידה את מטפחתה, שבה היו עטופים צילומים. כאשר השליכה את המטפחת, לחשו שפתיה: "שמור לך את זה ממני, כי אנו כבר לא נתראה לעולם. אני בטוחה שמובילים אותנו למוות."

אלה היו מילותיה האחרונות. כאשר נעלמה מעיני, נשקתי לחפצים היקרים האלה והחבאתי אותם במהירות כדי שהגרמנים לא ישימו לב, כי הם היו בלי ספק גוזלים אותם ממני.

כעבור דקות אחדות ראיתי גם את הוריי מובלים שם. באותו רגע פניתי הצידה כדי שלא לראות. כך, בזמן כה קצר, איבדתי את כולם, את כל מי שהיו יקרים לי מכל. נאלצתי לראות איך כל יקירי מובלים אל מותם, בלי יכולת להושיע.

חשתי שליבי מתפוצץ בתוכי ולא יכולתי לבלום את בכי, ופרצתי בבכי קולני. כולם באו לראות מה קרה לי. קרעתי את בגדי על פי המסורת היהודית."

באומרו זאת, פתח לעינינו את מעילו והראה לנו את קרעי האבל שעל בגדיו. אחר כך שלף מכיסו את החבילה הקטנה העטופה במטפחתה של אהובתו, והראה לנו את תוכנה. "כל המלים", כך סיפר לנו, "כל אשר אמר הרופא הגרמני: 'רבותי, בבקשה לא להידחף, יש מספיק זמן ומקום לכולם. כולם ייכנסו', עדיין מהדהדות בראשי, ועל כן אני נשבע - לנקום ברוצחים האלה, בכל כוחותיי, עד כלות." הוא הרים כוסית וודקה ואמר: "שתרבץ קללת נצח על כל שם גרמני!"

מילותיו אלה של הבחור רעמו באוזניי כמו ברקים משמים. אחר כך שר לנו שיר, שלדבריו חובר על ידי העובדים בטרבלינקה, הללו שעבדו תוך המתנה למוות. שם השיר היה "טרבלינקה". השיר היה מרגש וכולנו חשנו שדמעות עולות בעינינו. כך ישבנו שם כל אותו הלילה, מדוכאים ממה ששמענו מפי חברנו החדש. בדמיוננו ראינו את הטרגדיה כולה, כפי שסיפר לנו חברנו יעקב יעקובוביץ'.

הפרידה ממאניל

יום אחד קרא לי ה"האופטוואכמייסטר" למשרד המחנה. שם חיכה לי הר שוברט, מנהל מחלקת האספקה. הוא חתם על התחייבות שאני לא אמלט בזמן העבודה אצלו. כך התחלתי לעבוד במחלקת האספקה הגרמנית. עיקר עבודתי היה נסיעות עם המנהל לקניות והעמסת הקניות על המכונית. לעיתים שימשתי גם כמתורגמן אצל המנהל החדש שלי, שעזרתי קשרים חיוביים. הוא השתדל למעני, שאקבל מנת מזון קצת יותר גדולה. כשהייתי מגיע למטבח עם המצרכים שקנינו, מנהלת המטבח, פראו ואנסן, שחיבבה אותי מאד, היתה נותנת לי דלי מרק. בעקבות זאת השתפר מצבי, והיה טוב משל האחרים.

תמיד עם שחר, עם קריאת ההשכמה, היה עלינו לקום ולהתכונן לעבודה, למרות שבליילה לא הצלחנו לישון הרבה. בוקר אחד, כשהתכוננו לצאת לעבודה, עלה בידי אחי מאניל לקבל תעודת שחרור מעבודתו מרופא המחנה מפני שחש ברע, והוא נשאר בחדר. עם צאתי לעבודה באותו היום, נפרדתי מאחי בתחושה כבדה. משום-מה היתה לי הרגשה ששוב לא נתראה, ובמשך כל היום לא הייתי רגוע. סיימתי את עבודתי בשעה שמונה בערב. כשהגעתי הביתה השעה היתה כבר תשע. הייתי עייף עד מאד ובקושי רב עמדתי על רגליי. להפתעתי מצאתי את דלת דירתנו חתומה בחותמת של המשטרה היהודית. מבלי לחשוב הרבה, הלכתי אל משרד המשמר הגרמני ושאלתי מדוע הדלת של דירתי נעולה בחותם המשטרה היהודית. שם סיפרו לי שאחד משוטרי המשטרה היהודית מסר לראש המשמר שאחי אינו רוצה לצאת לעבודה. הוא רק חיכה להזדמנות כזאת. הוא צירף אליו שני שוטרים יהודים וביחד הלכו לדירתנו. הם מצאו את אחי במיטה. כששאל את אחי למה לא הלך לעבודה, אחי הסביר שיש לו שחרור מרופא המחנה. לאישור הזה לא היתה משמעות בעיני ראש המשמר. בו במקום קרע את האישור הרפואי לפיסות זעירות ומרוב כעס היכה בחוזקה את מאניל בפניו ועצר אותו. עם יציאתם מהדירה הם בזזו את המעט שהיה לנו.

הרהיטים היו הפוכים, רגליהם כלפי מעלה. דלת הארון היתה עקורה, השולחן היה מנופץ לרסיסים. המצעים היו קרועים לפיסות ואת הבגדים היותר טובים לקחו השוטרים.

לא הצטערתי ביותר על האובדן הזה כי באותה תקופה כה הרבה אבד לי. לאחר שהכנסתי קצת סדר בדירה, הלכתי אל חדרי המעצר לחפש את אחי. שם נודע לי שמעבירים אותו לבית חרושת לתחמושת.

המשכתי לעבוד במפעל, אך העצב והדיכאון כל כך הלחיצו אותי שלא פעם כמעט נשברתי נפשית. מאחי לא היו כל ידיעות. כך חלפו עוד שלושה שבועות, שבהם נמשכה שיגרת החיפושים ושיגרת המכות.

מותם של עשרים ותשעה גיבורים

פעם אחת עם שובי הביתה ראיתי דבר שהדהים וזעזע אותי. מגרש המסדרים היה כולו מואר. אנשי המשטרה היהודית התרוצצו הלך ושוב כדבורים בכוורת. במרכז המגרש היתה מונחת ערימה של גוויות. שוטרי המשטרה היהודית עסקו כהרגלם בתפקידם: בעזרת הקברנים הפשיטו השוטרים את הגוויות, ערכו חיפוש מדוקדק בבגדיהם של המתים ומה שמצאו לקחו לעצמם.

לאחר החיפוש העמיסו את הגוויות על עגלה ובלווי שוטר יהודי הובילו אותן לעומק המחנה שלנו. קצין SS, עם חיוך אירוני על פניו הרעים והמעוותים, עמד מן הצד וצפה באירוע, שעבורנו היה כה עצוב, אך מבחינתו היה מקור להנאה. לא יכולתי להמשיך לראות את המראה הזה, המכוער והמשפיל כל כך, ומיהרתי לחזור הביתה. אך גם שם לא נרגעתי. הלכתי למכרים כדי לשמוע מהם מה בעצם קרה, והם סיפרו לי על מות הגבורה של עשרים ותשעה אנשים, ופישלביץ בראשם.

לאחר משלוח האנשים לעבודה, בדק קצין ה-SS, האופטמן דגנהרט, את כמות האנשים שיצאו לעבודה. על פי הרישומים התברר שלמעלה ממחצית המתגוררים במחנה לא יצאו לעבודה באותו היום. הדבר הכעיס אותו להחריד והוא ציווה מיד להזעיק את כולם למסדר, עזב את המקום ונסע לביתו.

שוטרי המשטרה היהודית יצאו לסרוק בין הבתים והמחצצר תקע בחצוצרה לאות שעל כולם להתייצב למסדר. רוב האנשים שנותרו במחנה יצאו למגרש המסדרים והמשטרה היהודית החלה לסדר את כולם בשורות. תוך כדי סידור האנשים נכנסה למגרש מונית ומתוכה יצא קצין הז'נדרמיה. הסגן הבהיר שקיבל הוראה טלפונית מפורשת הקשורה למסדר זה מהאופטמן דגנהרט. הוא ניגש לשורות והחל להוציא מתוכן את הילדים והזקנים מתוך כוונה להעמיסם על משאית שעמדה בסמוך. זה כבר היה יותר מדי בשביל פישלביץ, מפקדו של ה"ארגון להגנה עצמית", המחותרת שלנו.

פישלביץ השמיע שריקה חרישית, ועם אקדח שלוף בידו זינק לכיוון הסגן, כדי למנוע ממנו להעמיס את הילדים והזקנים על המשאיות.

ידידו הטוב, שאיני יודע את שמו, הלך בעקבותיו, גם הוא עם נשק בידו, וזינק על הגרמנים. ואז קרה דבר נורא. איני יודע מדוע, אולי היתה זו יד הגורל או גזירה משמים: האקדחים שבידי שני החברים לא פעלו! חברינו, מבלי לפקפק לרגע, הסתערו על הגרמנים בידיים חשופות. פישלביץ פגע קשה בסגן, ובמשך תקופה ארוכה לאחר מכן נאלץ לחבוש תחבושת על ראשו כשידו מונחת בתמיכה של חבישת בד משולשת.

במהלך הקרב, חייל אוקראיני הזעיק את הז'נדרמיה, ולאחר כעשר דקות נכנסה למגרש משאית ועליה כעשרים ז'נדרמים בחימוש מלא. אליהם התלוו שני רכבים נוספים עמוסים ז'נדרמים חמושים היטב ובחגור מלא. מכל הכיוונים הגיעו הכוחות הגרמניים המגוונים, וגם המשטרה הכחולה, כלומר המשטרה הפולנית האזרחית.

הם בחרו מבין השורות של המסדר עשרים ושבעה אנשים והעמידו אותם כשגבם לקיר כדי להוציאם להורג בירייה. בעוד זה מתרחש, יצאו שתי דמויות מבין שורות העומדים וחמקו לכיוון מגוריהם של העובדים הפולנים, על מנת לנסות להזעיק עזרה.

חייל אוקראיני הבחין בשתי הדמויות החומקות, כיוון את רובהו וירה פעמיים לעבר שתי הנשים, ושם קץ לחייהן. לאחר שנמוגו הדי הירי היה אפשר עוד לראות את גופות שתי הנשים המנוקבות בגבן, מתבוססות בדמן. לאחר מכן נשמעה פקודת ירי, ואחריה רעם הרובים ששמו קץ לחייהם של כל חברינו הגיבורים.

והנה - לא יאומן כי יסופר - כל אלה שנורו נפלו, ורק הגיבור הצעיר שלנו, פישלביץ, נותר עומד על רגליו. נכון, פצוע, אבל כך הוא עמד ונשא דבריו באזני האנשים. נאווה היה קצר אך כולו להט הנקמה: "אני, פישלביץ, הולך למות עוד מעט, על כן לא אביא לכם עוד תועלת. אבל אתם, אחים, זיכרו: אל תשכחו את הנקמה. תהרגו את הרוצחים השפלים שרצחו את משפחותיכם. אל תשכחו לרגע את הנקמה בגרמניים. תנסו להשמיד את חבורת ה"תנים" אשר זממה לשלט בעולם כולו."

כשסיים את דבריו, נפל גיבורנו על האדמה, עיניו מלאות נקמה וידיו מאוגרפות.

בתום נאומו הוציאו הגרמנים מן השורות שלוש מאות קשישים וילדים
ושלחו אותם לראדום, שם צירפו אותם למשלוח ברכבת שיצאה
לטרבלינקה.

את הגוויית שנותרו במגרש הפשיטו, כרגיל, עד שכולם נותרו עירומים
כביום היוולדם. אחר כך הובילו אותם אל הדרך, שהיתה סמוכה למקום
מגוריי. מול חלוני נפער קברם של אותם גיבורים אומללים, שמתו
ברצותם להציל אחרים.

חלפו שבועיים בשקט יחסי, אם כי למען האמת חשנו שזהו שקט שלפני
סערה. תחושה זו לא שינתה את אורח חיינו במחנה, ועדיין היו כאלה
שהמשיכו לאסוף נשק בסתר.

ההתנקשות בשומר מסילת הרכבת

יום אחד, עם בואי מן העיר אל המפעל, נודע לי ששוב היתה התנקשות בחיי אחד משומרי מסילת הרכבת. את השומר הקודם מצאו ירוי על פסי הרכבת חסר נשק. היה ברור שהגרמנים חושדים ביהודים בלבד. בשעה ארבע אחר הצהרים הוכרז על מפקד של כל היהודים, ואז, באופן שרירותי לחלוטין, הגרמנים הוציאו להורג כל אדם תשיעי מתוך השורות. כמה מ"נבחרים" אלה, שלא היה להם מה להפסיד, "הימרו על כל הקופה". מבלי לחשוב פעמיים, זינקו על אנשי המשמר ונטלו מהם את נשקם. כשהגרמנים האחרים ראו את הנעשה הם פתחו באש חזקה ורצופה על המורדים. לאחר שקיבלו תגבורת, הם הצליחו בסופו של דבר לדכא את המרד. מאוחר יותר התברר שרבע מתוך קבוצת האנשים שעבדו באותו מקום נורו למוות, אך גם כמה חיילים נפצעו שם.

כשחזרנו למחנה, באו לקראתנו חיילים אוקראינים ואנשי המשטרה היהודית. הם אמרו לנו שהאופטמן דגנהרדט עומד להגיע אלינו. היה עלינו לעמוד דום במשך שעותיים, ולהמתין לו, לזה שהתעלל בנו, אולם הוא לא הגיע. לאחר ההמתנה הממושכת הזאת נתנו לנו להיכנס למחנה שלנו.

למחרת בבוקר שוב הצטרקנו לחכות להאופטמן דגנהרט ולא נתנו לנו לצאת לעבודה. רק לאחר שעה ורבע הוא הגיע, ועם בואו פקד לערוך אצלנו חיפוש יסודי אך לא מצאו דבר. לאחר מכן יצאנו לעבודה, במבנה של חמישיות.

חלפו כמה שבועות בשקט יחסי, אך אורח חיינו העלוב לא השתנה לטובה כלל וכלל, להיפך. לעיתים יותר תכופות ערכו עלינו חיפושים מטרידים. בנוסף לכך, הפולנים הסגירו לידי הגרמנים יהודים ששהו במסתור, תמורת חצי בקבוק וודקה. יש להודות כי היו גם בינינו, היהודים, כאלה שטרחו להלשין לגרמנים על המתרחש בתוכם. במצב זה, כבר לא ידענו מפני מי להיזהר. כל היהודים הפכו ללא כלום, שווים לאפס, חוץ מאנשי המשטרה היהודית ונשותיהם. הם היו ה'שמנא וסלתא' של הקהילה. כך גם הם כינו את עצמם.

הרס המחנה הישן שלנו

באותה תקופה המשכתי לעשות את עבודתי בתחום המזון אצל הגרמנים. יום אחד יצאתי לקניות בקרבת מקום, סמוך מאד למחנה שלנו. בשובי ראיתי את המחנה מוקף כוחות גרמנים גדולים. מגרש המסדרים היה מלא בחיילים גרמנים, חמושים מכף רגל ועד ראש. כלהקות של חיות-פרא הם דהרו עם האוקראינים מסביב למחנה. התמלאתי פחד, ותחושה רעה החלה לקנן בי, אך בקרב האנשים האחרים במחנה לא ניכרו כל סימנים של אי-שקט. כאשר נכנסתי למפעל עם הקניות בידי, אמר לי ראש המשמר שלא אצא עוד כי יום העבודה שלי נגמר.

בשעה שש נשמעה צפירה מתוך המפעל, והאנשים החלו להיאסף על יד שער היציאה. כשהיינו כבר מוכנים ליציאה, יצא אלינו ראש המשמר שבדרך כלל ערך את הספירה. בעודו עומד לתת את הפקודה ליציאה, פרצה לקראתנו, כמו להקת זאבים משחרים לטרף, כנופיית חיילים גרמנים חמושים בנשק אוטומאטי המכוון אלינו. כך עמדנו שם זמן-מה, שרויים באי וודאות גמורה. כעבור פרק-זמן ארוך למדי הגיע קצין ה-SS שהיה ראש המפעל, ועמו מנהל המפעל וסגנו, והודיע: "מחנה המגורים שליד המפעל נסגר. על המשמר להוביל את היהודים אל האתר החדש, באורווה הסמוכה". כך, תחת משמר כבד, צעדנו בשורות לכיוון האורוות, אשר נועדו להיות מקום המגורים הזמני שלנו. הן היו במגרש קטן, שמור היטב ע"י שומרים גרמנים ואוקראינים.

למחרת בבוקר, בבואי לעבודה, אמר המנהל שלי שעלי לנסוע למקום הסמוך למחנה הקודם שלנו. כאשר התקרבנו למחנה נגלה לעיני מראה שהקפיא את הדם בעורקיי. מגרש המסדרים היה מכוסה בערימות של גוויות. ברחוב לא היתה נפש חיה. רק חבורות של רוצחים הסתובבו פה ושם, מרחרחים סביב כחיות, כמחפשים עוד אנשים להרוג. אחדים מהם ערכו הכנות לפיצוץ המחנה. במשך יומיים תמימים לאחר מכן שמענו התפוצצויות של רימונים אשר השליכו הגרמנים על בתי היהודים. כשחזרנו למפעל, שמתי לב שראש המשמר הביא לשם אנשים חדשים, אשר אסף מבין היהודים שיצאו מתוך הבונקרים.

בהזדמנות הראשונה שהיתה לי מיהרתי אליהם כדי לברר מדוע הרסו את המחנה שלנו. התברר, כי היהודים ציפו לתגובת הגרמנים על מה שארע קודם, ולכן החלו לאגור כלי-נשק. הם החביאו אותם ברחוב נצז'צ'נה, שהיה בתחום המחנה. מתחת לבתים מס' 90 ומס' 88 נחפרו מנהרות עם יציאות סודיות. חוץ מאלה שהוכנסו בסוד הענין, לאיש לא היתה גישה למנהרות אלה, ואף לא ידעו על קיומן, אך איכשהו נודע הדבר לשוטר יהודי בשם גולדברג. הבוגד הזה הלשין על כך באזני ה'האופטמן' - המפקד - בתקווה לקידום בדרגה. כאשר האופטמן דגנהרדט שמע על כך, הכעס אחז בו עד טירוף והוא פקד לערוך מסדר מיד.

כשהתאספו כולם על מגרש המסדרים, הגיעו לשם מכוניות עמוסות אנשי SS וז'נדרמים. אז הוציאו מן השורות את דיירי הבתים 90 ו-88 והעמיסו אותם על מכוניות. הסיעו אותם לבית הקברות היהודי ושם ירו בהם למוות. מתוך אלה שנשארו, בחרו את החזקים ביותר ופיזרו אותם למקומות עבודה שונים.

את המחנה כולו, על כל אלה שעדיין הסתתרו בו, פוצצו עד שלא נותר ממנו זכר.

גמול הבגידה

המשטרה היהודית הובאה למחנה HASAG, כי שם היה מספר היהודים הרב ביותר, וגם התנאים הכי טובים. שם הם מילאו את תפקידם הבוגדני במשך זמן מה, עד שיום אחד הכריז הקצין האחראי-ההאופטוואכמייסטר, הר שרזר, על מפקד כללי.

כתמיד, מילאה המשטרה היהודית את תפקידה: כהכנה לכל מפקד, שוטריה היו מכים את האנשים ומקללים, ולעיתים אף נהגו באלימות קשה עוד יותר. כשהכל התייצבו כראוי, גם המשטרה היהודית הסתדרה בשורות והמתינה לפקודות נוספות. אז הגיע ז'נדרם ואמר שההאופטוואכמייסטר אמור להעביר להם איזו הוראה מיוחדת. השוטרים היהודים צוו להשיב "לפקודתך", אך ורק כאשר ייקרא שם-משפחתם; ובמקרה שהז'נדרם היה חוזר ושואל: "האם הבנתם?" היה עליהם להשיב פה אחד כמקלה: "כן המפקד", בגרמנית כמובן.

בשלב הזה, החל הז'נדרם לקרוא בשמותיהם של השוטרים הבוגדניים הללו. כל אחד ששמו נקרא יצא מהשורה ונכנס למבנה, אך למרבה ההפתעה- לא שב עוד.

בדיעבד נודע לנו מה ארע שם בפנים. השוטר שקראו בשמו נכנס לפרוזדור. שם הקיש בדלת שעליה התנוסס השם: איברשרר. מעבר לדלת נשמע קול: "בבקשה להיכנס". השוטר נכנס בתקווה לקבל איזו מטלה אשר עבור ביצועה, כך שיער, צפוי לו פרס או ציון לשבח. אך בטרם הספיק לעבור את סף החדר, צנח על ראשו פטיש נפחים כבד. לאחר מכן כפתו אותו בחבלים. כך עשו לפי הסדר לכל השוטרים היהודים. כאשר כולם היו כבר חסרי הכרה וכפותים בחבלים, הסיעו אותם לבית הקברות, שם סיימו הגרמנים את המלאכה.

זה היה הפרס שהעניקו הגרמנים לשוטרי המשטרה היהודית עבור שיתוף הפעולה הנאמן שלהם.

מעבר מעבודה לעבודה

שלושה ימים לאחר שינוי ה"מגורים" שלנו, הייתי אמור לנסוע לקניות באזור המחנה הישן שלנו. כשהגעתי, לא יכולתי לזהות את המקום, כי היה הרוס כולו. ערימת הריסות ענקית כיסתה את השטח. כמה דם של קורבנות תמימים ספוג בתוך ההריסות האלה, חשבתי בליבי. בין ההריסות היה אפשר להבחין בקבוצות פולנים המחפשים שבבי עץ להסקה, ובהזדמנות זו גם דברים אחרים, אם יתמזל מזלם.

זמן מה עוד נהגתי לנסוע לעיר לצורך קניות. יום אחד כאשר התכוננתי לצאת לקניות כרגיל, הגיע במפתיע האופמן דגנהרדט עם ועדת ביקורת של אנשי SS. בכלל לא ידעתי שהגיעה ועדת הביקורת הזאת.

והתכוננתי כרגיל לנסוע העירה לקניות. לרוע מזלי הם הבחינו בי. האופמן דגנהרדט ניגש אלי ושאל אותי: "בן כלב, איפה סימן ההיכר שלך?" ובכך התכוון לטלאי הצהוב. עניתי בפחד שהוא נשאר צמוד למעילי שמונח במוסך. הוא שאל: "כמה יהודים עובדים במוסך?" ומנהל המוסך ענה: "רק הוא". בתגובה על כך אמר ההאופמן שעלי לעבור לעבודה אחרת, כי אני יכול לעבוד בקרב הפולנים כיהודי בודד. שאלו אותי אם הבנתי ועניתי בגרמנית: "כן, לפקודתך! אני מוכן ללכת מחר לעבודה אחרת".

למחרת הועברתי לעבודה בתחום התעבורה. העבודה שם היתה קשה מאוד. היה עלינו לפרק פחמים, אבנים ובולי עץ מקרונות רכבת. עבדנו בזוגות. תכולתו של כל קרון היתה כחמישים טון.

פעם אחת, לאחר שעבדתי במשך יום שלם בזיעת אפי וברעב מציק, שבתי אל האורוות ששימשו מקום לינה עבור כשלוש מאות אנשים. מיהרתי ונעמדתי בתור למרק, אך הבחורים שעמדו שם לא נתנו לי לעמוד איתם אלא אמרו לי לגשת לאורווה שאליה הובילו סוסים. כשנכנסתי לאורווה ניגש אלי מכר אחד ונתן לי פתק ששלח לי מר שוברט, מנהל העבודה הקודם שלי. בפתק היה כתוב שעלי לפנות אל בתי המלאכה. כשהגעתי לשם כבר המתין לי מר שוברט. הוא נתן לי חבילה קטנה ושאל איך הסתדרתי בעבודה. סיפרתי לו על מה שקרה לי בעבודה.

הוא רתח מכעס, ובלי מחשבה נוספת טלפן מיד למנהל בתי המלאכה. לאחר שיחה זו אמר שעלי להתייצב ב"בסיס המשק". למחרת באמת הציבו אותי בנגריה, כפי שרצה מר שוברט. שם הכרתי את עוזר הנגר טצאוש קולש, שאתו התיידדתי מאד, והוא תמיד דאג להביא לי משהו לאכול.

כעבור חודשיים של עבודה בנגריה, הציבו אותי לעבודה במחלקה אחרת, שבה התקשיתי מאד לעבוד כי כל העובדים שם היו אנטישמיים מאד. התלוננתי על כך בפני המנהל הפולני שרחש לי חיבה רבה, והוא העביר אותי למחלקת הפחחות. שם עבדתי חמישה שבועות, ולאחר מכן הועברתי אל המחלקה המכנית.

בצל הסכנה והרעב

ביום הראשון לעבודתי במחלקה המכנית, יצא לקראתי המנהל הכללי מר אדלר. הוא היה קצין נאצי וחבר במפלגתו של היטלר. "מה אני אמור לעשות איתך כאן?" אמר לי בגרמנית, "אדווה שיעבירו אותך מכאן, ושיעשו איתך מה שהם רוצים".

הבנתי מיד שאמירה כזאת כרוכה בסכנת מוות עבורי ולכן השתדלתי להרגיעו, והתחננתי שיקבל אותי לעבודה. הצלחתי, וכעבור שבועיים כבר הייתי עובד בכיר במחלקה.

תפקידי היה לדאוג שהעבודה תבוצע על הצד הטוב ביותר, ואני עצמי נאלצתי לעבוד קשה מהאחרים. אם מישהו מהאחרים קלקל משהו תוך כדי עבודה, הדבר היה על אחריותי, והמנהל לא חסך ממני את טעם אגרופיו.

יום אחד כשהגענו לעבודה העמיד המנהל לרשותי שלושה בחורים לעזרה. היה עלינו להפוך קרונית שטוחה כדי לתקן את חלקה התחתון. המנהל שלנו, כהרגלו, התייחס לעבודתנו בזלזול. כל אחד מאתנו חש זאת על בשרו. בנוסף לכך, לרוע המזל, באותו היום היה המנהל במצב רוח קשה במיוחד. הוא פקד עלינו לצעוד לפניו, ואז החל להכותנו בקת הרובה, ולאחר מכן באגרופיו, בלהט הולך וגובר, ולבעוט בנו ברגליו. לבסוף דחף את הקרונית לכיוון שלי. עוצמת המכה מעל העין שלי היתה חזקה. נפלתי על הארץ מחוסר הכרה.

איני יודע כמה זמן עבר עד שהתעוררתי. כשפקחתי את עיניי ראיתי את המנהל מכה נמרצות את ראש הקבוצה שלנו. הוא גם גידף בגרמנית את ראש הקבוצה, ותוך כדי צעקותיו שאל מדוע אינו משגיח עלי - הצעיר ביותר כאן. היכה וצעק, צעק והיכה.

בשמעי אותו צועק ומכה, חשתי רעש משונה בתוך ראשי, אך לא שערתי שזה מפני שנפצעתי. רציתי לנגב את פניי כי היו רטובים, אך המנהל לא הרשה לי. רק כאשר הבחנתי בדם על ידי ביקשתי מהמנהל רשות ללכת לרופא שיחבוש לי את הפצע.

הוא לא ענה, אך הניע את ראשו לחיוב שלוש פעמים. קמתי מתוך כוונה ללכת לרופא אך לאחר כמה צעדים נפלתי. כך הייתי הולך ונופל, קם, עושה כמה צעדים ושוב נופל.

כך תוך כדי נפילות חוזרות ונשנות, הגעתי למחנה. כשהגעתי לבסוף לרופא המחנה נודע לי שהוא עדיין ישן. כשהעירו אותו החל לקלל עולם ומלואו בהאשמות שהעירו אותו בגלל מקרה מטופש. משהפסיק לקלל, בדק את הפצע וקבע שהחתך עמוק וצריך לתפור. בינתיים חבש את הפצע והבטיח שיתפור אותו מאוחר יותר. שאלתיו בהיסוס אם אני רשאי לשכב לנוח קצת, אך תשובתו ה"אדיבה" והחד משמעית היתה – "לא!" והוא ציווה עלי לחזור מהר לעבודה באומרו: "אתה הרי לא עובד עם הראש".

בדרך לעבודה פגשתי את המנהל שלי והוא ביקש לדעת מה אמר הרופא. כששמע את הדברים, הוא כעס מאד על הרופא וציווה עלי ללכת לישון. אך פקד עלי לבוא למחרת לעבודה כרגיל. מהיום הזה והלאה העבודה היתה סבירה. המנהל הפסיק להכות אותי, ואפילו נראה שהחל לחבב אותי. מדי פעם אף הביא לי חבילת לחם קטנה.

באחד מימי ראשון הגיע אחד המנהלים הגרמנים אל הסדנא שלנו. הוא היה זקוק למישהו שיקדח כמה חורים בגלגל פלדה. מאחר שאיש מהפועלים הפולנים לא התנדב לכך, הצעתי לו את עזרתי. הגרמני הזה היה מאד מרוצה. הוא החל לתחקר אותי איפה אני עובד והאם הייתי רוצה לעבוד בסדנא שלו בתפקיד מסגר. מובן מאליו שעניתי בחיוב כי זו היתה הזדמנות בשבילי ללמוד מקצוע. אותו גרמני סידר את הענין אצל מנהל העבודה שלי ומאותו רגע השתפר מצבי מאד, כי הייתי היהודי היחיד שעבד בסדנא ההיא. כך יום רדף יום ושבוע רדף שבוע.

מפעם לפעם ביקרו אצלנו אנשי הגסטאפו. בסיומו של כל ביקור, לקחו עימם כמה מאנשינו. במחנה שלנו הלך המצב והתדרדר. בכל פעם היו מגיעים משלוחים חדשים של אנשים ממפעלים שחוסלו או עברו למקומות אחרים. הרעב הציק יותר ויותר כי היינו רבים מאד, למעלה מאלף נפשות, ולאחר שהגרמנים ירו בכמה פולנים שהביאו לנו מזון, החברים הפולנים פחדו להמשיך לסייע בזה.

יום אחד הגיעו כמה קרונות עם תפוחי אדמה בשביל המטבח המרכזי ובשביל הפולנים. הקרונות עמדו כמה ימים בשטח המפעל ואיש לא נגע בהם. אצלנו שרר רעב גדול, וממש לנגד עינינו היה מזון. לבסוף, הצעיר מבין כולנו, שהיה אמיץ מאד, לא היה יכול לשאת עוד את האבסורד הזה - שתפוחי אדמה נרקבים בגשם בשעה שאנו מתים מרעב. מבלי לומר דבר לאיש, הוא התגנב אל מתחת לקרונות והחל ללקט תפוחי אדמה אל תוך כובעו. לאחר מכן לקח סיר והלך אל המטבח לבשל אותם. לרוע מזלו, הבחין בו שומר אוקראיני חמוש ברובה. מבלי לשאול אותו דבר ומבלי לחשוב פעמיים, כיוון את נשקו אל הנער וירה בו. רק הד הירייה העיד על מות הנער האמיץ הזה, שהיה בן חמש-עשרה במותו.

המסע

חדשות מעודדות החלו להגיע אלינו באמצעות הפולנים. למרות שלא היו ודאיות, היה בכוחן של חדשות אלה להעניק לנו תקווה ועידוד. שמענו אותם מספרים זה לזה שהרוסים תוקפים את הגרמנים בכל השטחים הכבושים. כולנו קיוונו שבמהרה ישחררו אותנו הרוסים ושוב נהיה אנשים חופשיים, שווים לכל בני-האדם. אולם נחלנו אכזבה מרה.

פעם, בשובי מהעבודה, נודע לי שהגרמנים שלחו את האנשים שעבדו בסדנא שלנו במשמרת הלילה, ליעד בלתי ידוע. למחרת הגיע המפקד זיפר והודיע למפקד המחנה שלנו כי עלינו להתכונן לנסיעה. אולם בשעה עשר חזר האיש ואמר שהסכנה חלפה, כי הגרמנים הדפו את הרוסים כארבעים קילומטרים מהעיר.

יום אחד בשעה אחת-עשרה לפני הצהרים נשמעה צפירת-אזעקה, שבישרה על התקפת חיל האוויר הרוסי. המנהל אבנר, חיוור כמת ואקדח שלוף בידו, נכנס לאולם בית המלאכה ופקד על כולנו להפסיק כל עיסוק וללכת במהירות לחפירות, מקום המחסה מפני הפצצה מן האוויר. כשיצאנו מאולם הסדנא נגלה לעינינו קרב אווירי בין מטוסים רוסיים לגרמניים. הספקתי לראות כיצד מטוס גרמני נפגע ע"י מטוס רוסי והתלקח באוויר. בעודנו עומדים וצופים בשמים הגיעה חבורה גדולה של חיילים חמושים בתת-מקלעים. הם אספו את כל היהודים, ואני ביניהם, והובילו אותנו אל תוך הצריפים בלב המחנה שלנו. כשהגענו, הבחנתי בתנועה משונה וחשודה מסביב. השוטרים האיצו בנו לקחת את החבילות שלנו, לצאת החוצה ולהסתדר בשורות. המחנה כולו היה מוקף בשמירה הדוקה ביותר. כאשר הכל היו מסודרים, נתנו הגרמנים סימן לנוע.

העפתי מבט אחרון על המחנה לפני עזיבתו. חשבתי כי לא רק את המחנה אני עוזב, אלא, בעצם, את עיר הולדתי צ'נסטוחובה, ומי יודע, אולי לתמיד. הבחנתי שהפולנים מפנים את המפעל בחיפזון רב וחשתי כאילו מישהו לוחש באזני: "החופש קרוב, הנה הוא קרב ובא".

אולם בהיותי תחת משמר צפוף של שומרים נאצים, לא יכולתי לעשות דבר, מלבד לחלום ולקוות לטוב. המשכתי לצעוד בשורה, ובעיניים דומעות נפרדתי מעירי, שבה איבדתי את כל יקירי וגם את חירותי. התרחקתי, בלי תקווה לשוב ולראות אי-פעם את העיר שבה חוויתי כל כך הרבה שמחה, עצב וסבל.

לאחר מסע ארוך הגענו לתחנת הרכבת של ראדום. העמיסו אותנו הגרמנים על קרונות שנועדו להובלת בקר, אך הפעם הוכנו עבורנו. מאה איש נדחסו בכל קרון. כשהיינו כולנו בתוך הקרונות נחפזו הגרמנים לנעול את הקרונות, תוך הצמדת חותם עופרת לבריה. בקרונות היו אשנבים קטנים, חסומים בסורגים. אחד הבחורים נצמד לאשנב כדי להציץ החוצה ולדווח לנו על מקום המצאנו ומה קורה מסביב. מולנו הייתה עמדה של תותחים גרמניים. על הפסגה של אחד ההרים המקיפים אותנו הייתה עמדת תצפית ומעברנו השני היו מכשירי אנטנות. לפתע נשמעה איזו פקודה, שממנה הסקנו שהתותחים מתכוננים לקרב. מיד הגיעו מטוסים רוסיים והחלו בריסוס מקלעים על פני פסגות ההרים מסביב, ואנו ראינו כיצד חללים גרמנים נופלים מן הפסגות כלפי מטה. לפתע זעזע רעם עז את הקרונות. הרעש היה כל כך חזק ומאיים, שהיה נדמה כי טיל פגע בקרבת הקרון. היתה זו תגובתה של הארטילריה הגרמנית. לאחר מטח התותחים הזה ניתנה פקודה ויצאנו לדרך. מתוך הקרונות הצפופים עלה בכי נשים וילדים. הערב ירד, היה חשוך, ואנו נסענו אל מקום רחוק ולא נודע.

הסתכלתי סביבי. בתוך הקרון הדוחק היה בלתי נסבל ולא היה אפשר למצוא מקום אף למנוחה קלה, וכך זה נמשך חמישה ימים. ביום הנסיעה הראשון לא קיבלנו דבר לאכול. למחרת קיבלנו מזון ליום אחד עבור עשרה אנשים, בעוד שאנו היינו מאה בקרון. כך קיבלנו מזון כל יומיים. את כולם הטרידה השאלה לאן מסיעים אותנו. לכל אחד היתה תיאוריה משלו. אחד אמר שנסועים לאושוויץ ואילו אחר סבר שפנינו לבוכנוואלד. לא ידעתי מה לחשוב ואיך להסתדר עכשיו, אך דבר אחד ידעתי: עלי להיות רגוע נפשית ככל האפשר ואסור לי לאבד תקווה. חיכיתי לראות מה ילד יום המחרת.

בוכנוואלד

במשך הנסיעה הארוכה איש לא ניסה להימלט. השמירה היתה כל כך קפדנית שהאפשרות הזאת לא עלתה על דעתו של איש. לאחר חמישה ימים של תלאות קשות, נעצרנו. כאשר שמענו את חריקת הבריה ופתיחת הדלת, ראינו איש SS אשר פקד על הנשים והילדים להישאר בקרון ועל הגברים לצאת ממנו. אז הגיעו למקום אנשים הלבושים בבגדים מוזרים. הם הקיפו אותנו בצפיפות כזאת, שלא היה אפשר להידחק ולעבור דרכם. הם ענדו סרטים על השרוול ועליהם כתוב: "LAGERJSCHUTS", כלומר "משמר המחנה". בהמשך התברר שהיו אלה שוטרי המחנה. אחד השוטרים הללו נתן פקודה ובטרם נאלם הד קולו, אנו כבר היינו בעיצומה של צעדה. הבטתי סביבי כדי לנסות לנחש היכן אנו נמצאים. היתה זו הפעם הראשונה שהייתי רחוק כל כך מעיר הולדתי.

צעדנו בשטח מכוסה ביערות צפופים. לא ראינו נפש חיה מסביב. איש בעולם לא היה יכול לשער שכאן, בלב אזור שומם זה, נמצא מחנה ריכוז ושמו בוכנוואלד.

בהליכה דרך היער הצפוף הגענו אל מחנה האימים הזה. כל שלושים מטר היה מגדל שמירה ועליו זרקור שהטיל אלומת-אור חזקה, ושומרים חמושים בנשק אוטומטי. איש ה-SS שניצב על המגדל האיר ללא הרף את הגזרה של המגדל שלו. כאשר הבחין בתנועה חשודה, היה רשאי לירות לכיוון המחנה ללא התרעה. המחנה כולו היה מוקף בכמה גדרות תיל ובכמה שורות של מגדלי שמירה כאלה. ליד דלת הכניסה הראשית נמצא משרד ה-SS.

כשראה אחד הקצינים הממונה עלינו את קציני ה-SS יוצאים מדלת המשרד, קפץ ל"דום" ודיווח: "שבע מאות יהודים מפולין".

קציני ה-SS העיפו בנו מבטים של זלזול תהומי. לאחר ספירה מדוקדקת הוליכו אותנו אל כיכר שבמרכזה היה בית מרחץ, ואשר היתה מוקפת בגדרות תיל צפופות. מאחורי גדרות אלה נאלצנו לעמוד יום שלם בכפור העז של חודש ינואר.

כמה מהוותיקים באסירי המחנה הצליחו איכשהו לחדור לשורותינו.

לאחר דברי ברכה, חקרנו אותם מה עתיד לקרות לנו. לימדונו שכאן נוטלים מאתנו הכל כדי להשמיד את הכינים, אבל הוסיפו ואמרו כי מי שיש להם כינים נשלחים אל הקרמטוריום (המשרפות). לכן כל דבר אכיל שהיה לנו - אכלנו. את השאר העברנו לאסירים הוותיקים. רק לקראת הערב החלו לשלוח אותנו אל המקלחת. נכנסנו בקבוצות לפי הסדר, שלושים איש בכל קבוצה.

כשנכנסנו אל המקלחת, נתקפנו אימה. המקלחת הזאת היתה דומה בכל למקלחות אשר שמענו שכמותן יש בטרבלינקה. המבנה היה במרתף עמוק מתחת לאדמה, משום שבתקופות אחרות נוצלו גם המקלחות האלה ע"י הגרמנים להמתת אנשים בגז.

באולם הכניסה ציוו עלינו להתפשט ולהישאר עירומים. את בגדינו היה עלינו לקפל יפה ואת שרוכי הנעלים לקשור יחדיו ולהעמיד את נעלינו בשורות ישרות. לאחר מכן נכנסנו לחדר הבא, שם חיכו לנו רופאי ה-SS. הם בדקו לנו את הפה ומתחת לבית השחי והציצו לכל איבר נסתר בגופנו, ולא מסיבות בריאותיות אלא מפני שחיפשו כסף ודברי ערך. במקרה שהרופאים הבחינו בתחבושת או פלסטר, הם היו מסירים אותם כדי לבדוק אם חבוי מתחתיהם איזה אוצר נסתר.

לאחר בדיקות ממושכות אלה, שהיו כה עצובות ומדכאות, הובלנו אל החדר הבא. כאן המתינו לנו ספרים אשר גילחו אותנו בכל חלקי גופנו, אם הבחינו ולו בשערה אחת. לאחר מכן נכנסנו למקלחת עצמה.

כאן משחו אותנו בנוזל צורב מאד, באמצעות מכחולים רחבים, ולאחר מכן היה עלינו היינו לטבול באמבט מלא בנוזל סמיך. רק אז הגיע סוף סוף הרגע הנכסף של הרחצה עצמה. לאחר מקלחת מהירה נכנסנו לחדר סמוך ושם קיבלנו מגבות, אשר נלקחו מאיתנו מיד לאחר שהתנגבנו. לאחר מכן מרחו אותנו שוב בנוזל המעקצץ. אחרי הרחצה היינו חייבים להמתין שם, עירומים לגמרי, במשך כשעתיים.

באולם שבו עמדנו שרר קור נורא. המרצפות היו קפואות וכפות-רגלינו היחפות נדבקו אליהן. עכשיו הציקו לנו שתי תופעות: האחת- הקור, והשניה-הנוזל המעקצץ שמרחו עלינו. אבל היה אסור להתלונן, אף לא בציוץ אחד.

כעבור כשעתיים של המתנה הוליכו אותנו לקומה הראשונה של אותו בנין. היה זה מחסן בגדים ענקי; אולם ארוך שמשני צדדיו היו אצטבאות לאורך הקירות, עמוסות בחלקי בגדים שונים. מסודרים בטור עורפי, עמדנו כולנו מול אותה אצטבה, קיבלנו חולצה, ואז עברנו כולנו יחד, בליווי מסודר כמובן, לאצטבה אחרת - שם קיבלנו מכנסיים, ובמקום שלישי קיבלנו מקטורן. מצוידים במה שקיבלנו, חזרנו אל היציאה. שם נמצא מכשיר מדידה שעליו הנחנו את כפות-רגלינו, כדי לקבוע מהו מספר הנעלים שלנו. אך גם לאחר שקיבלנו את הנעלים לא הרשו לנו להתלבש. עם הבגדים בידינו גירשו אותנו אל הפרוזדור, ושם נאלצנו להתלבש בקצב מסחרר. לאחר שהתלבשנו הובילו אותנו למשרד הראשי. גם כאן נאלצנו להמתין זמן רב. לאחר מכן נכנסנו בזה אחר זה אל תוך המשרד. שם תיחקרו אותנו על הנתונים האישיים שלנו: שם פרטי ושם משפחה, גיל, מקום לידה, מקום המגורים האחרון, מידע על בני משפחה, מקצועם של ההורים ובמה עבדנו במחנה העבודה הקודם.

לאחר התחקור קיבלנו מלבני בד ועליהם היו כתובים מספרים. אני קיבלתי את המספר 116,235. כאשר העניקו לי את המספר, ציוו עלי לשכוח מיד את שם המשפחה שלי. מרגע זה ואילך הפכתי למספר מסוים בתוך גוש מפחיד של ספרות, שורות שורות של ספרות בתוך גושים ענקיים וממוספרים של אסירים, שצעדו לקראת גורל שאין איום ממנו. לבסוף, הובילו אותנו אנשי ה-SS אל "המחנה הצועני".

701.46
Konzentrationslager Art. der Haft: _____ Gef. Nr. **116235**

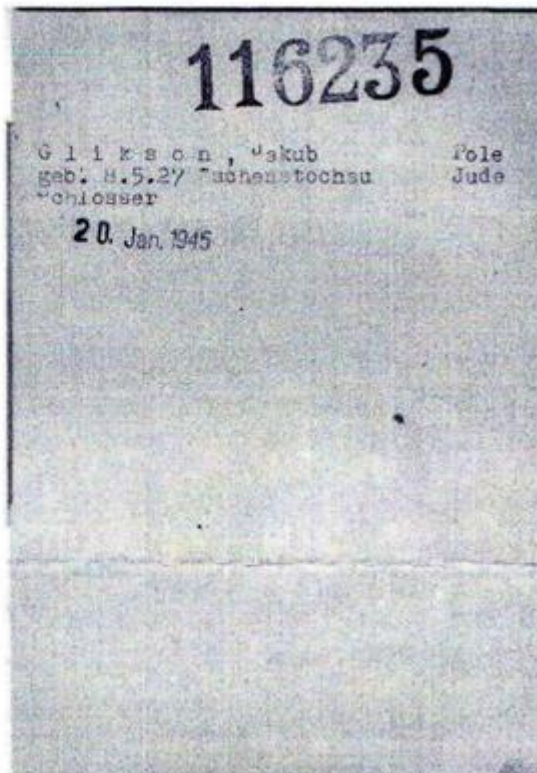
Name und Vorname: **Glikson Jakob**
 geb.: **8.5.14** zu: **Tschernobou**
 Wohnort: **— — — — —**
 Beruf: **Schloss** Rel. **7895**
 Staatsangehörigkeit: **Pol.** Stand: **W**
 Name der Eltern: **M. Schust Josef G. gest 1963** Rasse: _____
 Wohnort: **M. Sara G. geb. Blawitz ausg.** Rasse: _____
 Name der Ehefrau: **/**
 Wohnort: **/**
 Kinder: **Alleiniger Ernährer der Familie oder der Eltern.** **201.46 BSHA**
 Vorbildung: _____
 Militärdienstzeit: _____ von — bis **Glikson Jakob**
 Kriegsdienstzeit: _____ von — bis _____
 Grösse: _____ Nase: _____ Haare: _____ Gestalt: _____
 Mund: _____ Bart: _____ Gesicht: _____ Ohren: _____

טופס הרישום בבוכנוואלד

Datenbank: Häftlingsnummernkartei Buchenwald

Haft-Nr.: 116235
Name: Glikson
Vorname: Jakub
geboren: 08.05.1927
in: Tschenstochau
Beruf: Schlosser
eingeliefert: 20.01.1945
aus:
Verbleib:

Kategorie: Pole Jude

Quelle:
Thüringisches Hauptstaatsarchiv Weimar
NS 4 Bu Häftlingsnummernkartei

מרגע זה ואילך הפכתי למספר

המחנה הצועני

בוכנוואלד היה מחולק לכמה מחנות-משנה, לכל אחד כינוי משלו. למחנה המשני שאליו הביאו אותנו קראו 'המחנה הצועני'. בדרכנו לשם היה עלינו לעבור כמה מחנות אחרים המגודרים בגדרות תיל דוקרניות. לכל מתחם כזה היו שערי כניסה ויציאה השמורים ע"י שומרים שאומנו במיוחד למטרה זו. את המשלוח שלנו העבירו לבלוק 65. הבלוק הזה היה עדיין בתהליך של בניה: הרכיבו שם בחיפזון שורות של דרגשים. כל דרגש היה מיועד לשלושה אנשים. לאחר שחילקו אותנו בין הדרגשים וקיבלנו מקום לינה, הודיע האחראי על מפקד מידי.

האחראי על הבלוק היה אסיר ממוצא פולני, כמונו. הוא הסביר לנו את סדר היום והבטיח לנו, שכעבור שלושה שבועות כל אחד מאיתנו ייצא לעבודה בבית חרושת. וחשוב מכל: הוא הבטיח לנו שבמהלך תקופה זו, תהיה לנו מנוחה שלימה ולא יטרידו אותנו.

לאחר נאומו של האחראי על הבלוק התקיים מפקד. לאחר הספירה, התברר שבבלוק שלנו יש יותר מדי אנשים. לכן בחר האחראי על הבלוק כמה אנשים וביניהם גם אני, ומיקם אותנו בבלוק אחר, בלוק מספר 52. עמדנו כשעתיים בשדה וחיכינו. היה זה חודש ינואר, הקר ביותר מחודשי החורף, והקור היה נורא. כולנו רעדנו מקור, אך מה יכולנו לעשות כנגד אלימותם של שומרינו? היינו חייבים לעמוד דום, לפי דרישתם של הגרמנים. אבל בלב כל אחד מאיתנו היתה תקווה, שיום יבוא ונוכל להשיב לברברים האלה כגמולם על רצח הורינו ועל הסבל האישי שלנו.

לאחר שמנו אותנו, נכנסנו לבלוק החדש שלנו יחד עם השומרים, אנשי ה-SS וראש הבלוק.

הדרגשים בבלוק היו תלת קומתיים, ועל כל דרגש - במקום שלושה, מיקמו שישה עשר אנשים. בסך הכל היינו בבלוק הזה 1500 איש.

בשעה עשר בערב קיבלנו חצי ליטר מרק. היה זה המזון הראשון שלנו מאז בואנו לבוכנוואלד. לאחר האוכל - ליתר דיוק השתייה, כי חוץ ממים ומלח לא היה אפשר לדלות שום דבר מתוך המרק הזה - היתה השעה עשר וחצי והשומרים הודיעו בקולי קולות שבתוך עשר דקות כולם חייבים לישון.

על הדרגשים היו לנו מזרנים ריקים מנייר, ושמיכה אחת לכל שני אנשים. היינו מחויבים לישון עירומים כך שהקור העז הציק לנו מאד, אך היינו כל כך עייפים מן החוויות כאן במשך היום עד שהרוב נרדמו וישנו שינה עמוקה, אך במשך זמן רב אני לא יכולתי להירדם. הייתי לחוץ כמו מתחת למכבש ושקעתי בהרהורים על חיי.

בארבע לפנות בוקר העירו אותי, כמובן בליוויית קללות ומכות, כדי ללכת למטבח להביא קפה. בשעה חמש העירו את הבלוק כולו, וחילקו לכל ארבעה אנשים קילו ושישים גרם לחם, וקפה מר. לאחר מכן גירשו אותנו מן הבלוק להתרחץ. לאחר הרחצה חזרנו אל הבלוק, אך לא נתנו לנו להיכנס כי ניקו את מקום המגורים. שוב נאלצנו לעמוד בקור, עד לשעה עשר בבוקר, ורק לאחר מכן נתנו לנו להיכנס לבלוק.

השומרים שהוצבו עלינו היו פולנים, רוסים וצרפתים, כולם אסירים גם הם. האכזרים מכולם היו הפולנים. בטרם הספקנו להתחמם מעט נכנס מישוהו. איש מאתנו לא ידע מיהו. הוא היה לבוש מדי קצין פולני וגם מגפיו היו מגפי קצינים, אך האסירים הוותיקים קיבלוהו בקריאות ברכה ושמחה.

גוסטאב

גוסטאב היה שמו של הקצין שהאסירים קיבלוהו בקריאות רמות. הוא היה ממוצא פולני, מאזור לבוב. הוא נשא באוזניו נאום ארוך למדי. "אסור לנו", כך אמר, "לפנות זה אל זה בגוף שלישי וגם לא בשמות תואר או כינויים. כי כולנו אסירים כאן וכולנו מצווים לחיות באותם תנאים. בתואר צריך לפנות רק לאנשי ה-SS.

בעיקר, אסור לנו לאבד תקווה, כי עוד יבואו ימים טובים מאלה. אז הם יפנו אלינו בשם "אדון", ואנו אליהם- כפי שמדברים עם אסירים." הוא סיים במלים אלה: "ובכן ידידי, נהיה זה לזה חברים ואחים". כך אמר ויצא מן הבלוק, ואחריו כהד עלתה צעקת הסכמה של כאלפיים אסירים. מאוחר יותר נודע לי כי גוסטאב היה אחד מראשי הבלוקים בבוכנוואלד וכי הירבה לעזור לאסירים יהודים וגם ללא-יהודים רבים.

בשעה אחת היתה ארוחת צהריים. לאחר מכן, מידי יום בשעה שתיים, התרכזו הכל ליד חלון חדרו של ראש הבלוק. מתוך החלון רעם רמקול והיה אפשר לשמוע את חדשות המלחמה ששודרו מלשכתו המרכזית של היטלר.

כך חלפו הימים. יום רדף יום ולילה-לילה, וכל יום היה דומה למשנהו. היו אירועים בודדים שעוררו ענין מיוחד, כגון זה שמדי-פעם היו יוצאים משלוחים למקומות עבודה בבתי החרושת, ובמקומם הובאו אסירים חדשים.

לרובנו היו פגיעות קור ברגליים בגלל העמידה במגרש המפקדים במשך שעות רבות, בעיצומו של קור עז. במשך ימים שלמים היה אפשר לראות אסירים מהלכים מקצה הבלוק עד לקצה האחר. הרעב נשקף בפראות מעיני כל. השיחות בין האסירים היו אותן השיחות בכל מקום והנושא זהה: הצבא הסובייטי, שהיה קרב והולך, ועמו הסיכוי לשחרורנו בקרוב. מדי יום לאחר שמיעת החדשות סקרנו בינינו לבין עצמנו את האירועים הפוליטיים החדשים. מיום ליום הגיעו אלינו שמועות טובות יותר.

יום אחד קרא לי אחד האחראים על הבלוק וציווה עלי לנקות את חדרו, ובתמורה קיבלתי מרק חם. מאותו יום ואילך הייתי הולך לחדרם של האחראים על הבלוק ומנקה אותם. אכן המזל האיר לי פנים. כך היה עד אותו יום, שבו מצאתי את שמי ברשימת הנוסעים לעבודה בבתי החרושת. היה עלי לגשת למשרד הראשי ולהתייצב שם. כשהגעתי תחקרו אותי במשך זמן רב. בין היתר, נשאלתי כמה זמן עבדתי כמסגר. רציתי לקבל עבודה טובה יותר, לכן הצגתי את עצמי כמי שעבד במסגרות שנתיים. רשמו אותי באיזו רשימת שמות וציוו עלי לשוב לבלוק שלנו.

בציפייה למשלוח חלפו עלי שבועיים נוספים. יום אחד קראו את רשימת היוצאים ובין השמות היה גם שמי. היו שקינאו בי על שאני כבר עוזב את בוכנוואלד, ואחרים דווקא הצטערו על לכתי, כי השתדלתי לעזור להם כמיטב יכולתי. כל מי ששמו הופיע ברשימת הנוסעים הצטווה לעזוב את הבלוק ולעבור לבלוק אחר. היינו אמורים לנסוע לאיטליה כדי לעבוד שם בבית חרושת לתחמושת. בבלוק שאליו עברנו היה עלינו להמתין למועד נסיעתנו. אך כעבור זמן קצר התברר שבית החרושת שבו היינו מתוכננים לעבוד הופצץ ע"י חיל האוויר של בנות הברית, ולכן נאלצו הגרמנים לוותר על כוונתם לשלוח אותנו לשם.

ווימאר WEIMAR

ווימאר היא עיר יפה מאד השוכנת באזור הררי ומוקפת יערות רבים. עיר זו, בירת מחוז טרינגן, נחשבת אחת מהערים העתיקות והחשובות בהיסטוריה הגרמנית. זו היתה העיר הסמוכה ביותר לבוכנוואלד – היא שוכנת כעשרים ק"מ בלבד ממקום המחנה. לכן מעניינת העובדה, שתושבי ווימאר לא ידעו דבר על המתרחש בבוכנוואלד.

העיר הזאת ספגה היטב את תוצאות ההפצצות מן האוויר. שלוש-ארבע פעמים ביום היו מטוסי בנות הברית טסים מעל העיר, והם גרמו לה נזקים כבדים. ההפצצות היומימיות היו בהחלט לטובתנו. מדי יום, ביקשנו מאלוהים שישלח עוד ועוד מטוסים שיפציצו. את הקבוצה שלנו הציבו בעיר הזאת כדי לנקות את ההריסות שנגרמו מההפצצות האלה. יום יום בשעה שלוש לפנות בוקר השכמנו, ובתוך חצי שעה היינו מוכנים לנסיעה לעבודה.

בבואנו לויימאר יכולנו לראות את סימני המלחמה המובהקים, אך למען האמת מבחינתנו הם לא היו מחרידים. בראותנו את פני הגרמנים המפוחדים לקראת "ההפצצה התורנית" שמחנו וחשנו הקלה משונה, שבאה לידי ביטוי גם על פנינו - שהנה יש עוד מישהו בעולם שממנו פוחדים הגרמנים הברברים האלה. התקווה החלה לקנן בנו בציפייתנו לעבר העתיד.

כשעברנו בצעדה לאורכה של ווימאר, ראינו רק הריסות. תפקידנו היה לנקות את ההריסות ולחשוף גוויות הקבורות תחתן. את ההריסות עצמן העמסנו על עגלות שהובילו אותן אל מחוץ לעיר. העבודה הזאת היתה מפרכת, אך היה אפשר מידי פעם למצוא בין ההריסות משהו לאכול, לכן הרעב כבר לא הציק לנו כל כך כמו קודם.

לפני צאתנו לעבודה לא קיבלנו דבר לאכול. בערב קיבלנו מעט מרק וחתיכה לא גדולה של לחם. נאלצנו לרעוב במשך כל יום העבודה. זו הסיבה לכך ששמחנו כאשר מישהו מצא דבר מה לאכול בין ההריסות. לא פעם לא מצאנו דבר ורעבנו יום שלם, פשוטו כמשמעו. כך הלכתי יום יום לעבודה, רעב ורועד מקור.

הפציעה

יום אחד, כשהיה קר במיוחד, ביקשתי מהקאפו האחראי עלינו, בכל לשון של בקשה, שירשה לי להתחמם מעט ליד המדורה. הקאפו פקד עלי להוסיף עצים למדורה. הרוח היתה חזקה מאד ומשהו עף לי לתוך העיניים. עיני צרבו מאד ושפשפתי אותן בידיי עד שעייני האדימו וגם החלו לדמוע. לא עשיתי מזה "עניין גדול" אך תוך כדי העבודה הכאב הלך וגבר. חשתי כאילו ערפל סמיך מאד מכסה את עיניי. חשתי שאני מתעוור. בערב, בדרכי למחנה, כבר לא יכולתי לראות דבר. התברר כי התפתחה אצלי דלקת עיניים. שחרור מהעבודה לא קיבלתי. מדי יום ביומו יצאתי לעבודה, ומצב עיניי הלך והתדרדר. בשובנו למחנה מן העבודה עייפים עד מוות, קפואים מקור, חייבו אותנו לעמוד שעות במפקד. לאחר המפקד נדחפנו בתור למרק. עד שהספקנו לבלוע את מעט המרק השעה כבר היתה חצות. רק אז יכולנו לעלות על דרגש העץ הקשה שלנו כדי לאגור מעט כוחות ליום המחרת, אחרי יום עבודה מפרך.

לא פעם קרה שבאמצע האוכל כבה החשמל בעקבות אזעקה אווירית, ואז כבר לא היינו בטוחים שנוכל לסיים את האוכל, כי בחשיכה היו אסירים חוטפים זה מזה את מנות הלחם והמרק הדלות. קורבן מסכן, אשר מזונו העלוב נשדד ממנו, הלך לישון רעב. וגם למחרת כמובן ציפה לו יום עבודה קשה ורעב כבד. לי עצמי קרה הדבר לרוב. לפעמים גנבו ממני את נעלי ואחר כך הייתי חייב לפדות אותן במחיר מנת לחם. ושוב נאלצתי לרעוב.

טרם הבראתי מדלקת העיניים וכבר חליתי בדלקת ריאות. שכבתי במשך שבוע שלם על הדרגש עם חום של למעלה משלושים ותשע מעלות. איש לא התעניין בי. רק כאשר "מכרתי" את מנת האוכל שלי, היו שעזרו לי לרדת בשעת הצורך מדרגשי הגבוה או הביאו לי מעט מים לשתות. כשהגיע סוף השבוע, התחננתי, במאמץ רב, לאחראי על הבלוק שיקחו אותי לרופא או שישלחו אותי לבית החולים. כשלקחו אותי לבסוף לבית החולים הייתי מחוסר הכרה, אך גם שם לא התעניינו בי בשל היותי יהודי. בבית החולים שהיתי שבוע ימים ואז גירשוני משם, למרות שעדיין הייתי חולה.

הסיבה היתה ברורה: הגיעו חבילות מה 'צלב האדום' עבור האסירים הלא יהודים. היה אסור להפלות בין חולה לחולה, ומכיוון שהייתי שם היהודי היחיד, במקום להימנע מלתת לי חבילה - העדיפו לסלקני, עם חום, מבית החולים.

עם יציאתי מבית החולים קיבלתי אישור מהרופא למנוחה של שבועיים בתוך הבלוק. שם התקבלתי בבעיטות וגידופים. כעסו על שובי המהיר כל כך, כי לא היה מקום על הדרגשים ולא הוקצה לי מקום לינה. ישנתי אפוא בכל מקום שהיה אפשר להניח שם את הראש. כך עבר עלי שבוע שלם, עד שיום אחד אני ועוד כמה בחורים בגילי הלכנו לגוסטאב.

התלוננו בפניו שמכים אותנו בבלוק שבו אנו נמצאים. הוא הבטיח לנו שינסה להעביר אותנו אל הבלוקים שהוא אחראי עליהם, ולמזלי זה אכן קרה. בתוך זמן קצר נעשו חילופים ואנו הועברנו לבלוק של גוסטאב.

הבלוק הזה היה מאוכלס בעיקר ע"י צעירים, אפילו נערים. שררה בו צפיפות רבה, מכיון שגוסטאב השתדל לרכז שם בני-נוער מהמחנה כולו. כאן חשנו בטוחים יותר. הלכנו לישון בכל מקום אפשרי: על הרצפה, על השולחנות-רק כדי לעבור איכשהו את הלילה.

כך חלפו ימים ושבועות. פעמיים בשבוע היינו הולכים אל מרכז המחנה, שם היינו מתנקים מכינים. גוסטאב עשה כל שביכולתו כדי להקל עלינו את החיים במחנה הזה, שהיה גיהנום עלי אדמות.

הידיעות הפוליטיות שהגיעו אלינו היו טובות יותר מיום ליום. התקווה החלה למלא את ליבנו. כל אחד דיבר על הנקמה שינקום בגרמנים, ואיך וכמה הוא יאכל כאשר יהיה חופשי. אך מעבר לאופק נאספו עננים כהים ומאיימים, אשר איש מאיתנו לא ראה ולא חזה.

שמועות של תקווה

יום אחד שמענו מהרמקול של משרד מפקד המחנה כי על היהודים להתאסף במגרש המפקדים. כעבור שעה שוב שמענו את אותו הקול, אבל הרבה יותר נרגז ונסער, מכיון שאיש לא הגיב לקריאתו. האחראים על הבלוק שלנו, גוסטאב שילר ואנטונין קלינה, שהיה צ'כי במוצאו, התרוצצו כמטורפים. נודע להם שהצבא האמריקאי היה כבר ממש סמוך לבוכנוואלד, ולכן, כנראה, רצו הגרמנים לפנות את המחנה ולחסל את היהודים, כפי שתכננו לעשות מאז ומתמיד. הם אספו בכוח חמש מאות יהודים על מגרש המפקדים, תחת שמירה כבדה, ושלחו אותם ליעד לא נודע. כעבור יומיים חזרו כולם, כי פשוט לא היה אפשר לחצות את קווי החזית. כל הדרכים היו חסומות. כעבור יומיים שוב נשלחה קבוצה בת ארבע מאות יהודים, ולאחר צאתם ניתק כל קשר עימם ולא נתקבלה מהם עוד שום ידיעה. יומיים נוספים חלפו בהמתנה קודרת לתורנו. כעבור זמן מה הוכרז שוב על מפקד, אך רק האסירים הקשישים התייצבו. ושם נאמר להם כי סכנה גדולה אורבת ליושבי המחנה. הגרמנים אולצו להעביר את המחנה לידי האמריקאים. האסירים חויבו לשמור על השקט, לא לעורר מהומות ולהישאר כל אחד צמוד לבלוק שלו. את החדשות האלה קיבלנו בהתלהבות רבה. עם זאת, היה קשה להאמין שגם עבורנו עוד תזרח השמש. בהתרגשות רבה חלף היום הזה, ובערב ראינו רשפים בשמים, כתוצאה מירי ארטילרי. מטוסים אמריקאים חגו נמוך מאד מעל למחנה ואנו חשבנו שהנה זה בא, הנה אנו כבר חופשיים. עם בוקר נודע לנו שמנהל המחנה והסוהרים המרכזיים התחבאו, ולא היה אפשר למוצאם. אולם בשעות הצהריים הצליחו לאסוף עוד קבוצה של חמש מאות יהודים ושלחו אותם למסע. גם עקבותיהם נעלמו, ואין איש יודע מה עלה בגורלם עד עצם היום הזה. בערב נאם גוסטאב בפנינו. הוא אמר שגם אם יבואו הגרמנים אלינו עם תת מקלעים דרוכים, אל לנו לזוז ממקומנו. גם אם יחליטו לחסל את כולנו, זה חייב לקרות בתוך הבלוק, שכל אחד ימות על הדרגש שלו. בכך סיים גוסטאב את דבריו. הוא הכריז על כיבוי אורות, אך איש לא

היה יכול להירדם. כל אחד מאיתנו היה עסוק במחשבות על הסכנות
האורבות לנו בהמשך.

הפינוי מבוכנוואלד

למחרת בבוקר הגיעו אלינו אסירים יהודים מהמחנה הגדול. הם באו אלינו בתקווה למצוא מחבוא כדי לא להישלח למקום אחר, מקום שייצג בעינינו את המוות.

כעבור זמן לא רב ראינו יחידות גדולות של משמר מחנות הריכוז צועדות אל עבר המחנה שלנו. הם כיתרו בלוק אחר בלוק לפי סדר מסוים, ולאחר מכן גירשו את האסירים מהבלוקים. האסירים נאלצו לעבור בין שורות ארוכות של דיירי המחנות כשמאחוריהם הלכו אנשי SS חמושים. בשעה אחת בצהרים הם כיתרו את הבלוק שלנו. לא יכולנו לעשות דבר כדי להימלט. לא היה היכן להסתתר. הכריחו את כולנו לצאת מהבלוק. בכל זאת היו בין האסירים ברי מזל שהצליחו להסתתר, אך לא ידענו היכן, ואיך הספיקו לעשות זאת. כשיצאתי מהבלוק הייתי מדוכא מאד. כדי להתגבר על הדיכאון הבטחתי לעצמי, שבהזדמנות הראשונה שתהיה לי אמלט לכל מקום שאוכל.

היה זה יום שמשי יפה בחודש אפריל. השמש חיממה ואנו הסתדרנו בשורות ישרות וצעדנו על מנת לעזוב אחת ולתמיד את בוכנוואלד הארורה, אך עם זאת אולי גם לסיים את חיינו העלובים. רבים מבין האסירים התעלפו בדרך מרעב, מחום ומתשישות. אך האימה הנוראה מכל היתה של אלה אשר נותרו מאחור ופיגרו אחרי כולם, כי אז - די היה בכדור אחד, מכוון היטב, של תת מקלע אוטומטי כדי לשים קץ לחייהם.

לאורך הדרך ראינו גוויות רבות על אם הדרך. אלה היו הקורבנות הראשונים של המשלוח הקודם, שהגרמנים הוליכו לפינוי. יכולנו גם להבחין בשרידי מדורות גדולות שבהן שרפו את כל המסמכים של בוכנוואלד.

סבלנו מרעב נורא. מצהרי יום אתמול לא אכלנו דבר. אני חשתי שתיכף אתמוטט על האדמה. אך למרות שהייתי חולה צעדתי בנחישות, משום שהיתה לי תקווה שאולי אצליח להימלט. כך, תוך נטישת חברים בדרך, נגררנו עד לרציף הרכבת בווימאר.

כאן העמיסו אותנו אל תוך הקרונות: מאה איש בקרון, ולכל קרון הועלו אנשי SS עם תת מקלעים שתפקידם היה לשמור עלינו יומם וליל. עם רדת הלילה התחלנו בנסיעה אל יעד בלתי ידוע. לילה שלם נסענו במהירות רבה, והלילה הזה היה בעינינו כמו שנה ארוכה שאין לה קץ.

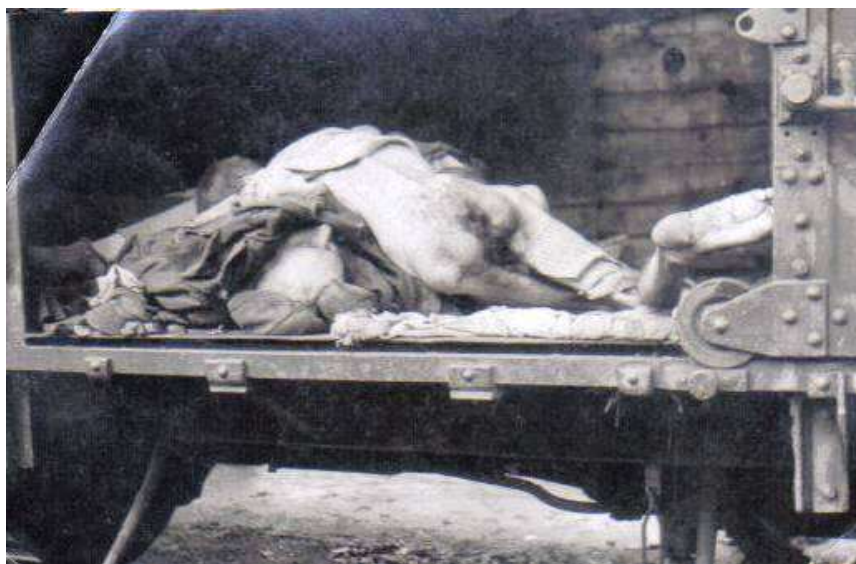
מסע הרעב

לאחר נסיעה שארכה כל הלילה, היתה לנו עצירה והמתנה של יום שלם. ככלל, נסענו מעט מאד באור יום. לקראת ערב קיבלנו מעט לחם וכמות קטנה של מרגרינה. הלחם היה בלתי אכיל. הוא נאפה כנראה מקמח ערמונים. התוצאה היתה משהו המזכיר דבק. המזון הזה תוכנן להספיק לנו במשך היומיים הבאים.

בשבוע הראשון של המסע קיבלנו כאמור כמה מנות לחם, אך בשבועות שלאחר מכן – כמעט מאומה. המזון היחיד שקיבלנו היה מורכב משלושה תפוחי אדמה וכמה אפונים. כך, במצב חסר תקווה וקודר, נגררנו מפה לשם, ובכל מקום הגרמנים הביטו בנו עם שגאה תהומית בעיניהם.

כמעט בכל תחנה היינו נעצרים, ובכל מקום שבו נעצרנו חווינו הפצצות מן האוויר, שאותן בירכנו בלב שלם. בהנאה צפינו בהרס שגרמו פצצות בנות הברית לגרמנים. מול פני הסכנה הזאת, של מוות מרעב או מפצצה של בנות הברית, לא חשנו שום פחד בכלל. בדיוק להיפך- חשנו מעין רגש מתוק. ראינו שקיים כוח שיכול לרוצחים הגרמנים האלה, כוח הזורע בתוכם הרס ומוות. על כן התפללנו להפצצות רבות.

מיום ליום התמעטו האנשים בתוך הקרונות שלנו. חלק נרצחו בידי הגרמנים ואחרים מתו מרעב. היו גם מקרים שאסירים הרגו איש את רעהו; בדרך כלל היו אלה אסירים ממוצא הונגרי. כינים וחרקים אחרים לא חסרו לנו כלל וכלל. הם היו רבים כל כך עד שהכינים אף ארגנו לעצמן "מצעדים" על פנינו ועל ידינו, ואין כל פלא בכך, שהרי לא קיבלנו מים. אני עצמי הייתי חולה. סבלתי מדלקת ריאות כה קשה שלא יכולתי לזוז ממקומי, לכן אף פעם לא ירדתי מהקרן, גם לא כשהגרמנים הרשו לנו לפעמים לרדת כדי לשתות מעט מים.

חלק נהרגו ע"י הגרמנים, אחרים מתו מרעב

בעניין רחצה, לא היה על מה לדבר. לכל אחד מאיתנו היו כבר חורים על הגוף כתוצאה מהכרסום של הכינים. כולנו דמינו יותר לשלדים מהלכים מאשר לבני אדם חיים.

פעם אחת הצלחתי, בקושי רב, לשכנע את השומר שייתן לי לרדת לעשות את צרכי. לרוע מזלי, שהיתי כמה שניות יותר מדי מחוץ לקרון. הייתי כל כך חולה וחלש שהיה לי קשה להתפנות. בטרם הספקתי לפנות לעבר הקרון, השומר הגרמני כבר היה על ידי עם הרובה בידו, והיכני מכות נמרצות. לא יכולתי לחזור אל הקרון בכוחות עצמי, ולמזלי הרב נשאו אותי פנימה.

המשכנו לנסוע כך שבועיים נוספים, בתקווה שסוף סוף נגיע לאיזשהו מחנה. אפשר לומר שכבר נעשינו אדישים לכיוון הנסיעה וליעדה, ורק לדבר אחד ייחלנו: להגיע לאיזה מקום, שם יתאפשר לנו לפוש מעט מהנסיעה הנוראה הזאת.

כך חלפו כבר ארבעה שבועות מהיום שבו עזבנו את בוכנוואלד, ודרך הגיהנום הזאת עדיין לא תמה.

לאחר ארבעה שבועות הגענו אל מקום שהיה מיושב על ידי אוכלוסיה צ'כית. כאן מצבנו השתפר מעט. הצ'כים היו שולחים לנו מזון רב, יחסית. הגרמנים לקחו את הרוב לעצמם, אבל גם אנו נהנינו מעט, כי לגרמנים השבעים לא היה אכפת שגם לנו נתנו הצ'כים מעט אוכל. לצערי, גם מן הטוב הזה לא כולם יכלו ליהנות, אלא רק מי שהיה מספיק חזק כדי להידחף אל המקום הנכון.

היינו כל כך רעבים שאדם היה יכול להתעלף מעצם המבט עלינו

אני, למשל, לא יכולתי ליהנות מכך, כי הייתי חלש מדי. כשקיבלנו שלושה תפוחי אדמה, הייתי חייב לתת את מחציתם למישהו, כי בעצמי לא יכולתי להבעיר מדורה ולאפות אותם, כדי שיהיה אפשר לאכול אותם.

כשהגרמנים הפסיקו לתת לנו גם תפוחי-אדמה חיים, התחלנו לאכול עשב כדי לשמור איכשהו על מינימום של חיוניות. כי ידענו שהרבה זמן זה לא יכול להימשך. כאשר לא הרשו לנו גם לקטוף עשב למאכל, אנשים נפלו כמו זבובים.

בתוך הקרונות נעשה צפוף יותר ויותר, ממש כבתוך כוורת. מחשבות מחרידות החלו שוב לרדוף אותנו. עם בוא הליל כל אחד חשב שעימו מגיעה גם שעת המוות.

בוקר אחד נדהמתי לגלות כי אחד משכניי, שהיה חזק ממני, צלל אל מותו, ואילו אני, למרות שהייתי כה חולה ואף לא יכולתי לזוז ממקומי - כבדרך נס, עודני חי.

בדרך לשחרור

בוקר אחד גילינו כי אחד מהשומרים שלנו, איש SS, ברח בלילה והשאיר את נשקו בקרון. איש מאיתנו לא הבחין בבריחתו, אך היה זה סימן טוב מאד עבורנו. כאשר כבר איבדנו כל תקווה להיות חופשיים, הגענו אל אזור הסודטים. מיד יכולנו להבחין בדגלים לבנים, ועל בניינים גדולים ראינו דגלים של הצלב האדום.

הצלחנו להבחין בדגלים לבנים על הגגות

איש מאתנו לא ידע מה בעצם התרחש כאן. איבדנו את התקווה עד כדי כך, שלא יכולנו אפילו לחשוב על שחרור, ובוודאי שלא להאמין בו. רק דבר אחד עלה בדעתנו, והוא שהגרמנים עושים איזה "טריק" חדש. היו לנו סימוכין לכך, כי השומרים שלנו לא הראו שום סימני התרגשות כשראו את הדגלים המתבדרים ברוח.

בסביבות השעה שתיים עשרה הגיעו ז'נדרמים ממוצא צ'כי. הם הלכו מקרון לקרון ושאלו על טיבה של האוכלוסייה בכל אחד מהקרונות. כשהגיעו לקרון שלנו, שמתני לב שכולם היו צעירים מאד, ואולי משום כך ריחמו עלינו ורצו לתת לנו משהו לאכול. הגרמנים לא רצו לאפשר להם זאת והתריעו בפניהם שאנו יהודים. הצ'כים ענו להם שזה לא עושה עליהם שום רושם, כי הם לא מבחינים בין יהודים לבין בני עמים אחרים. מיד לאחר מכן, החלו להביא לנו כל מה שיכלו להביא. קיבלנו מנות אוכל מגוונות ביותר.

כעבור זמן מה, הגיע מפקד הרכבת הצ'כי והודיע שעלינו לנסוע אל העיירה הקרובה ולהישאר בה. הוא הרגיע אותנו ואמר שאין לנו ממה לחשוש כי המלחמה כבר נגמרה, והקרונות יצאו לדרך. עכשיו כבר נסענו במצב רוח פחות קודר משהיה קודם לכן. כולנו היינו קצת יותר שמחים, אך עדיין התקשינו להאמין שזה באמת קורה.

הקרונות יצאו לדרך ואנו כבר היינו במצב רוח טוב יותר

בעיירה הבאה קיבלו אותנו התושבים הצ'כים בשמחה. מיד הגיע פרטיזן צ'כי, בראש קבוצת שוטרים צ'כים חמושים, אשר רק לפני זמן מה שירתו את הגרמנים. הם קראו למפקד המשלוח הגרמני ושוחחו עמו. כעבור כמה דקות של שיחה, פקד מפקד המשלוח הגרמני על כל השומרים הגרמנים לעזוב את הקרונות, בלי נשקם.

כל הגרמנים, בשמעם את הפקודה מפי מפקדם, עזבו את הקרונות במהירות. עוד לפני שהספיקו לדרוך על האדמה, הבחינו ביחידה צ'כית המכוונת את נישקה אליהם. מפקד היחידה הזאת, הפרטיזן הצ'כי, פקד על הגרמנים להניח מיד את הנשק, ולא - יירו בהם כמו בכלבים. לא נותר לגרמנים אלא להניח את נשקם ולהיכנע. הם נישבו בלא כל התנגדות. לאחר שנאסף כל הנשק הגרמני, העמידו אותם בשורות, ולפי פקודת המפקד הצ'כי, הצעידו אותם לכיוון התאים המיועדים להם במבצר הצ'כי שבעיירה הסמוכה.

כולנו הסתכלנו על ההתרחשות הזאת בפליאה רבה ואיש מאיתנו לא היה מסוגל להאמין שזאת אמנם המציאות. בכל ההמולה וההתרגשות לא שמנו לב לכך שהמפקד הצ'כי נעלם. כעבור זמן לא רב הוא חזר ועל גבו סל ענק מלא לחם ודברי מאפה אחרים.

כהרף עין הוא כותר ע"י המוני אסירים רעבים, שלא הותירו זכר למה שהיה בסל הענק. כאשר התרוקן הסל, גילה המפקד הצ'כי מה קרה למדיו: הם הפכו לקרעים קרעים, אך הדבר לא הטריד אותו כלל. שוב הלך, וכעבור כמחצית השעה שב אלינו, עם דברי מאכל ומצלמה, אך איש מאתנו לא שם לב לכך שצילם אותנו.

בהמתנה לשחרורנו האמתי

לאחר שכולנו נפטרנו מייסורי הרעב, השתפר מצב רוחנו במידה רבה. בפקודת מנהל תחנת הרכבת יצאנו לדרך. אך הפעם לא נשקפה לנו סכנה, כי לא אויבים שמרו עלינו וארבו לנו אלא היינו מוקפים בידידי-אמת. כשזזה הרכבת, נפרדנו מהפרטיזן הצ'כי בצעקות רמות וקריאות ברכה ותודה.

נפרדנו מהפרטיזן הצ'כי בצעקות רמות

גשם חזק החל לרדת בדרך. כולנו נרטבנו עד לשד עצמותינו. הדרך לא ארכה זמן רב ובסופה הגענו אל ליבה של איזו עיירה ששמה כלל לא היה מוכר לנו. המקום שאליו הגענו היה גטו בעיר טרזין. הבתים משני צדי מסילת הרכבת היו מאוכלסים כולם ע"י יהודים. כשהבחינו בנו, נפתחו כל החלונות משני הצדדים. בכל החלונות הופיעו פנים לא מופתעים במיוחד, אך מלאי חמלה ורחמים.

האסירים הביטו על המראה הזה בפליאה

הם הביטו בנו ומיד נעשה צפוף מאד מסביב לקרונות שלנו. מכל עבר המטירו עלינו שאלות אודות בני משפחה וקרובים. מהחלונות החלו להשליך לעברנו כל מיני דברים שהיה בהם כדי להועיל לנו. מזון החל ליפול עלינו כמו ברד. לאחר ששבענו היה עלינו לעזוב את הקרונות, אך ברוב במקרים היו צריכים לעזור לנו לרדת מהם.

המשטרה הצ'כית התייחסה אלינו בידידות רבה. כאשר כולנו עזבנו את הקרונות, העמידו אותנו בשורות ויצאנו אל הקצה האחר של העיר, בחסות המשטרה הצ'כית ובליוי פקידי הקהילה היהודית במקום.

הביאו אותנו למגרש מוקף גדרות תיל. כל הצריפים היו מסודרים בשורות ישרות. לכל צריף היה מספר משלו. קל היה לזהות, שאתר זה שירת את הגרמנים כמחנה עבודה גדול במיוחד. כפי שהתברר, היו אלה בתי מלאכה לתפירה, עבור הצבא הגרמני. כאשר הגרמנים עזבו, הם החריבו את בתי המלאכה ורק הצריפים הריקים נותרו. לצריפים האלה הכניסו אותנו. בחרו מבינינו את הצעירים, ביניהם גם אני. מיקמנו אותנו באחד הצריפים האלה וכאן היה עלינו להמתין להמשך טוב יותר. כאשר כל אחד מאיתנו מצא לו מקום מתאים על הרצפה, הביאו לנו מרק. כל אחד מאיתנו קיבל חצי ליטר מרק. עם ערב הביאו גם קפה, ואחר כך הצטרכנו ללכת לישון.

השינה היתה בתנאים די פרימיטיביים, ניתן לומר; היה עלינו לישון על הרצפה העירומה. נשענו זה על זה. בכל צריף היו שני תנורים שפעלו בלי הפסקה, כי לא היה לנו במה להתכסות.

את האוכל חילקו לנו אחיות מבית החולים- בחורות נעימות, חביבות ומנומסות. לפני צאתן מן הצריף נפרדו מאתנו ואיחלו לנו לילה טוב. כאשר האחיות עזבו את הצריפים, החלו החיים הפעילים בצריף. מי שהיה לו די כוח, הלך אל הקרונות שבהם הגענו לכאן, כי על אחד מן הקרונות היה מזון רב, שקיבלו אנשי ה-SS עבורנו מהאוכלוסייה האזרחית. זה היה היום האחרון של אותו מסע ארוך.

המון מורעב התנפל על אותו קרון וכעבור דקות לא נשאר דבר מכל המזון שהיה שם. כשהאנשים האלה חזרו לצריף החלה פעילות תוססת. כל מי שהיה לו משהו מתאים לבישול- בישל, וכך בישלו האנשים כל הלילה. אך לי לא היה דבר. הייתי חלש מכדי ללכת אל הקרונות להביא משארות המזון. הייתי רעב מאד. רציתי לשכוח מעט את הרעב וניסיתי להירדם, אך ללא הצלחה. הרעש בצריפים היה איום. כך סבלתי כל הלילה, אך הייתי אסיר תודה לאל אפילו על זה.

למחרת בבוקר, שוב באו האחיות והחלו לחלק לנו את ארוחת הבוקר. הארוחה היתה מורכבת מחתיכת לחם וקערית קפה. כעבור כמה

שעות, ביקשו מאתנו לצאת לשבת על הרצפה בשביעיות. אז הגיעו משאיות עם סמל 'הצלב האדום הבינלאומי'. הם הביאו עבורנו חבילות. לאחר שבירכנו בלבביות, החלו לחלק לנו את החבילות. כל שביעיה קיבלה חבילה אחת, שהכילה:

1. עוגיות ריבה או שוקולד
2. תה או קקאו
3. עוגה
4. סוכריות או ממתקים אחרים
5. אפונה או שעועית
6. אטריות
7. פירות יבשים
8. סיגריות (רק למבוגרים)

היו בינינו שלא רצו לאכול מתוך החבילות האלה, אך רובנו בלענו הכל – ובחיפזון רב. אני עצמי אכלתי באותו יום כל מה שקיבלתי, אבל לאט ובהדרגה. לא מיהרתי.

לקראת הערב, ביקשתי ממישהו שיבשל בשבילי את מנת הקקאו שלי, במחיר של ארוחת הבוקר שלי. מובן שבמחיר כזה הוא הסכים לעשות זאת עבורי. את הקקאו שתיתי בבת אחת וכתוצאה מכך חטפתי שלשול איום, ואת כל הלילה ביליתי בבית השימוש. למחרת, כבר שכחתי הכל. הייתי בסדר, אבל רעב. לרבים מאיתנו הזיקו מאד אותן החבילות כי אנשים אכלו בחופזה ובלי מחשבה.

באותו הלילה, שוב בישלו ובישלו בצריף, ושוב לא היה אפשר להירדם. למחרת בבוקר איש לא היה יכול לקום ממקום משכבו. מפני כולנו ניבט משהו מוזר ופראי. הצריף כולו היה נגוע במחלה מוזרה, ואיש לא רצה להתקרב אלינו, בגלל סכנת הידבקות.

לאחר שהוטב מצבנו, באו לבקרנו והרגיעו אותנו שאין לנו ממה לחשוש, כי אנחנו כבר חופשיים. מה שהטריד אותנו יותר מכל היו הכינים ויתר החרקים אשר לא הניחו לנו.

כל אחד פחד לגעת באחרים בגלל המחלות שהחלו להתפתח בצריפים.

היה זה בשמונה במאי - יום הולדתי - שהחלטנו לדרוש שירשו לנו להתקלח. כאשר הגיעו רופאים לבקר אותנו, ביקשו כמה מאיתנו שיאפשרו לנו ללכת להתרחץ. נאמר לנו שזה עדיין בלתי אפשרי בשל עומס עבודה הרובץ על כתפי הרופאים. בעקבות זאת החלטנו לפתוח בשביתת רעב ולא לקבל מזון עד שיאפשרו לנו להתרחץ. באותו יום, לא אכלנו את ארוחת הבוקר ולא את ארוחת הצהרים. התעקשנו על כך שיחזירו את המזון למטבח. לא הסכמנו לקבל שום מזון שהביאו לנו. לרופאים לא נותרה כל ברירה, אלא להבטיח לנו שאם נאכל את ארוחת הצהרים הם יעשו כל מאמץ אפשרי כדי שנלך לרחצה. ואכן, מיד עם סיום ארוחת הצהרים החלו לארגן אותנו בקבוצות לרחצה. לפני בית המרחץ, נפגשנו כל הקבוצות וחיכינו לתורנו לפני הכניסה.

השעה כבר היתה חמש אחר הצהרים, ואותנו טרם הכניסו פנימה. הרופאים הסבירו שאין להם מספיק עוזרים ואין להם ספרים, ולכן ציוו עלינו לשוב לצריפים. הבטיחו לנו שביום המחרת נוכל להתרחץ. למזלנו, היו בינינו כמה ספרים שהתנדבו לעבוד איתנו. מול נימוק זה, לא יכלו הרופאים לסרב לנו. הם אפשרו לנו להיכנס. נכנסנו קבוצות-קבוצות. מאחר שאני לא רציתי להידחף, ובעצם גם לא יכולתי, נותרתי בקבוצה האחרונה.

כשסוף סוף נכנסנו היה כבר ערב, אך איש מאתנו לא שם לב לכך. משאלתנו היחידה היתה להסיר מעלינו את בגד הכינים ולהתרחץ בצורה אנושית. בבית המרחץ היינו חייבים לעבור את אותם הטקסים שעברנו בבוכנוואלד, אך הפעם זה היה שונה לגמרי. אצל הגרמנים הלכנו לבית המרחץ חרדים לחיינו, ואילו כאן, הלכנו בהקלה ובהנאה רבה. כאשר כל הטקסים המקדימים היו מאחורינו, הורשינו סוף סוף להתרחץ, אך גם כאן היו הפרעות. בקושי הספקנו להרטיב את עצמנו, כשלפתע כבו כל האורות. לא רק בית המרחץ, אלא העיר כולה היתה שרויה בחשיכה. איש לא ידע מה פשר הדבר. כעבור שעה של המתנה, הביאו מנורות נפט, וכך, לאור עלוב זה, התרחצנו בכל זאת. רק אז הרופא שם לב, שבעצם אין במה להלביש אותנו. מיד שלח אנשים, וכעבור המתנה ארוכה הם הביאו חבילות עם בגדים ולבנים.

החלו לחלק את הבגדים והלבנים. כל מי שקיבל את בגדיו היה צריך להיכנס לחדר אחר ולהתלבש במהירות. שמחתי על כך שאני נקי ולבוש בגד נקי, כי זה כבר סימל בשבילי משהו מן החופש.

כשכולנו היינו לבושים, העמידו אותנו בשורות ואחת מהאחיות היהודיות הובילה אותנו דרך העיר החשוכה. היא הכניסה אותנו לאיזה בית, שם היינו צריכים להתארגן לשינה על הרצפה, כי השעה היתה כבר שתיים אחר חצות, ובעלת הבית לא הכינה לנו דבר לשינה. בנוסף לכך היה חשוך, כך שלא יכולנו לעשות דבר אלא לישון איכשהו עוד לילה.

למחרת, כאשר יצאו הבחורים לרחוב, הם פגשו חיילים זרים ולא מוכרים להם. הדבר הפתיע אותם מאד. כשהחיילים ראו את הפתעתם הרבה, פתחו עימם בשיחה. עד מהרה התברר כי החיילים היו רוסים. אז הבנו שאמש, כאשר כבו האורות, הרוסים כבשו את העיר. איש לא יוכל לתאר לעצמו את שמחתנו, כשהתברר שאנו תחת שלטון הצבא האדום. רק אז יכולנו כולנו לחוש ולהאמין, שסוף סוף השתחררנו מהחיות הגרמניות האכזריות. כעת כולנו היינו בטוחים שמעתה לא מאיימת עלינו שום סכנה.

במשך כמה ימים רצופים הובילו הרוסים שבויים גרמנים, ואספו גם את האוכלוסייה הגרמנית שגרה בשטחים צ'כיים. האזרחים הגרמנים צעדו בעקבות החיילים הגרמנים השבויים, וכל המצעד הזה עבר ברחובות העיר תחת משמר כבד של הצבא האדום. הם צעדו לעבר הטירה, ושם קלטו אותם. הבחורים שלנו ניצלו את ההזדמנות והחלו לערוך חיפושים על הגרמנים. הם החרימו כל דבר אכיל, וגם דברים אחרים. החיילים הרוסים לא הפריעו להם בכך, כי הם עצמם היו עסוקים בחיפוש אחר שעונים ודברי ערך אחרים. אני עצמי לא יכולתי ליהנות מהזדמנויות אלה כי דלקת הריאות שלי כל כך החלישה אותי, עד שהיה לי קשה אפילו לעלות ולרדת במדרגות הבית. ולכן רוב שעות היום שהיתי בבית. גרתי בדירה יחד עם עשרים ותשעה בחורים. יחד איתם, ובעזרתם, גם אני שבתתי לחיים. הבחורים יצאו עם בוקר, וישבו בערב כה עמוסים, עד שהתקשו ללכת בשל המשקל הכבד של הביזה.

כך התנהלו הדברים במשך שלושה-ארבעה ימים. לאחר מכן הוטל איסור לגעת בגרמנים ולקחת מהם דברים כלשהם. לאחר זמן נודע לנו, שהגרמנים תכננו לשרוף אותנו בעשרה במאי. הם הכינו ארבע משרפות, עבור שבעים אלף יהודים שהיו בעיר טרזין. הגרמנים תכננו את המעשה הזה בקפדנות ובדיוק רב, מתוך ידיעה שיהא זה מעשה הזוועה האחרון שלהם, ולכן ריכזו את שארית היהודים במקום זה והביאום לכאן מכל המחנות. למזלנו הרב, ולאסונם של הגרמנים, יומיים לפני יום מותנו המתוכנן, כלומר בשמונה במאי, שחררו אותנו הרוסים. התאריך הזה, שמונה במאי, הוא יום חג לכל השורדים.

בלילה שלפני כן, חלמתי על אבי. הוא הגיע לברכני ליום הולדתי, שחל למחרת. סיפרתי לו שאני כנראה לא אהיה בין החיים לחגוג את יום ההולדת, אך הוא הבטיח לי שאקבל מתנה שלא אשכח. עבורי זהו יום של זכייה מחודשת בחיים: אין זה רק יום השחרור שלי אלא, כאמור, גם יום הולדתי. אכן קיבלתי שי, שכמוהו איש לפני לא זכה לקבל ביום הולדתו. השי הזה היה – חיי.

עם זאת, לא הייתי מאושר במיוחד מהשחרור הזה, כי רק בהיותי סוף-סוף אדם חופשי, חשתי מה משמעות הדבר להישאר ללא אם וללא בית. העתיד הצטייר בעיניי כענן קודר. הייתי בודד, ולא פעם חשבתי שאולי מוטב היה לי למות.

מאחר שהרוסים, שכבר היו בטרזין ארבעה-חמישה ימים, אסרו על נטילת דברים מהגרמנים, הבחורים שלנו הלכו למשקים חקלאיים בסביבה והביאו משם כל מיני פירות, אך גם מזה לא יכולתי ליהנות. זה לא הציק לי במיוחד, כי רציתי רק לשוב למצב בריאותי סביר.

כעבור זמן לא רב, חשתי שאני הולך ומתחזק. התחלתי לצאת לעיירה הסמוכה, ליפמייז'דה. כאן ניתן היה לראות המוני שבויי מלחמה. האזרחים ממוצא גרמני חויבו לשאת סרטים לבנים על שרוול בגדם, המייצגים את מוצאם.

מידי בוקר נאלצו הגרמנים להתייצב בכיכר השוק, והם חולקו לכל מיני קבוצות עבודה. עלינו אסרו לצאת משטח המגורים שלנו, בגלל מחלת הטיפוס שהיתה בטרזין. אנו לא הקדשנו לכך מחשבה רבה.

מידי יום גילינו דרכי יציאה חדשות ומחתרתיות. טרזין עצמה היתה עיר יפה. לפני המלחמה, היתה עיר זו מאוכלסת בעיקר ע"י הצבא הצ'כי. העיר מוקפת בהרי הסודטים וסביבה היו חפירות תת קרקעיות. בתוכן היו מקומות מגורים נוחים מאד שבהם שכן הצבא הצ'כי לפני המלחמה. בעיר עצמה היו גינות ירק יפות להפליא. בפאתי העיר היו משרפות ענקיות, אשר היו ערוכות לשרוף את גופותינו – את כל היהודים שניצלו עד כה והובאו לטרזין כדי להשמידם.

המשרפות הללו שימשו קודם לכן לשריפת הגויות מהגטו היהודי. הלכתי לראותן וראיתי מקרוב את המכשור כולו, כפי שארגנו אותו הגרמנים. המוזר והמדהים ביותר הוא שהגרמנים ניהלו כרטסת מדויקת של אנשים שנשרפו. בקדמת הקרמטוריום השתרע שדה, שעליו לעתים פוזר האפר, ולעתים נקבר בו אפרם של אלפי יהודים שרופים.

בעיר הזאת נשארנו לא מעט זמן. אך הפעם כאנשים חופשיים. אבל רק מעטים בינינו האמינו, שהם באמת חופשיים.

יום אחד עברה בינינו שמועה שאנו עתידים לנסוע לאנגליה. הדבר נשמע בלתי אמין ואף בלתי סביר. עד שיום אחד באמת הגיעו אלינו מטוסים ענקיים, בעלי ארבעה מנועים, והם אכן הטיסו אותנו לאנגליה.

חופשי מעבר לים

ב 11 באוגוסט 1945, שלושה חודשים לאחר תום המלחמה באירופה, הילדים מטרזינשטאט אשר היו אמורים לטוס לאנגליה נלקחו לפראג ברכבת. הם נסעו על אותן המסילות, שהובילו קרונות עם אלפי יהודים למוות עד לפני חודשים ספורים, ואילו עתה היו בדרכם אל החופש. בפראג, המתינו הילדים שלושה ימים למשימת החמלה יוצאת הדופן של שיקום באנגליה.

צילום הילדים בפראג לפני נסיעתם לאנגליה

הרעיון עלה כאשר הנדבן היהודי הבריטי לאונרד מונטיפיורי נסע לפרז. בעת שהותו שם, ראה ניצולי מחנות אשר שוחררו כמה שבועות לפני כן ע"י כוחות אמריקאים ובריטים. הניצולים האלה הגיעו לפרז היישר מהמחנות. הם נראו כגוויות מהלכות. השאלה כיצד ניתן לעזור ליהודים הנזקקים האלה הטרידה את ליאונרד מונטיפיורי כפי שהטרידה את דודו, משה מונטיפיורי, כמאה שנה קודם לכן.

הבעיה היתה שלא היתה אפשרות להעביר כספים אל מחוץ למדינה, ואילו היה הדבר אפשרי, לא היה מה לקנות בכסף הזה. על כן הגה את הרעיון להביא את היהודים לאנגליה, כלומר במקום להעביר את הכסף לנזקקים - להביא את הנזקקים אל הכסף.

ביוני 1945 ניתן האישור להביא לאנגליה אלף יתומים מתחת לגיל שש עשרה, לשיקום עם אפשרות להגירה. לאחר חיפושים, אותרו רק 732 ניצולים. כמובן שלא היו תעודות לידה או מסמכים שיכלו להעיד על הגיל המדויק של היתומים. היו גם ילדים ששיקרו לגבי גילם. גם ג'ק אמר שהוא יליד 1929 - והוא הרי נולד בשנת 1927 - כדי שיאפשרו לו לנסוע.

ב- 14 באוגוסט 1945 התאספו שלוש מאות בנים ובנות מטרזינשטאט לצילום משותף במרכז פראג. שם עלו על אוטובוסים ומסעם החל. כשהגיעו לשדה התעופה רוזין, ממערב לפראג, חיכו להם עשרה מטוסי נלקסטר. מטוסים אלו נועדו להטלת פצצות, אך באותו הבוקר עברו הסבה למשימת החמלה של הבאת ילדים, מאתים ושישים בנים וארבעים בנות ניצולי המחנות, ובנוסף להם עוד שלושים יתומים בני שלוש עד שתיים עשרה - אל החופש המיוחל.

ההתרגשות היתה רבה. כל הילדים הושבו על רצפת המטוס והנסיעה לא היתה נוחה, אך הפחדים התמזגו עם האושר הרב לקראת התחלה חדשה. כל אחד מהם בוודאי חש בודד, אך כקבוצה הרגישו כמשפחה אחת ומלוכדת.

הילדים הובאו לווינדרמיר, הנמצא באזור פסטורלי של אגמים באנגליה. כשהילדים ירדו מהמטוסים, מצבם היה בכי רע. הם היו חיוורים. מקצתם היו חלשים אחרי הקאות. מבע פניהם היה מבוגר למרות גילם הצעיר. ילדים אלה חוו את הזוועות הנוראות ביותר אשר עוללו בני-אדם לבני-אדם אחרים בהיסטוריה האנושית כולה.

כעת החלה השיבה לאנושיות. הילדים התקבלו בחמימות, עם מגשים של כוסות שוקו. האולם היה מקושט בדגלי ישראל.

לאחר מנוחה קצרה, עברו הילדים מקלחות, בדיקות רפואיות ורישום. כשסיימו השעה היתה כבר שלוש וחצי לפנות בוקר והילדים הושכבו לישון.

כל אחד מהם קיבל חדר נפרד. בכל חדר היתה מיטה מוצעת עם סדינים לבנים ושמיכות, שידת מגירות, שולחן, פיג'מה, מברשת שיניים, סבון, מגבת ונעלי בית. קשה לתאר את התרגשותם של הילדים בקבלם כל מה שנשלל מהם זמן רב כל כך. הם הלכו לישון והתעוררו לחיים חדשים.

בארוחות שנערכו, ההתרגשות היתה רבה. הילדים אגרו והחביאו מזון, מתוך פחד שיחסר להם. הם נהגו להחביא את האוכל מתחת למיטותיהם. חלף זמן-מה עד שהבינו שיש מספיק אוכל לכולם, שיש אוכל ככל שירצו. הם קיבלו לחם לבן, עוגות וחלב פעמיים ביום.

הם גם לא ידעו לאכול בעזרת סכין ומזלג. בימים הראשונים פשוט הניחו את הצלחת על הברכיים ואכלו בעזרת כף או באצבעות. הם לא הכירו נימוסי שולחן והיו להם כמובן מנהגים משלהם; למשל, הם נהגו להעביר מזון לאורך השולחן – אך מתחתיו ולא מעליו.

הילדים קיבלו דמי כיס והלכו לקולנוע המקומי. מעטים שילמו עבור כרטיס. רובם "התפלחו" מתוך הרגל, וכך שמרו על דמי הכיס שלהם. התנהגותם היתה פרועה למדי, ובסבלנות רבה לימדו אותם להתנהג כיאות.

בווינדרמיר היו אירועים חברתיים ופעילויות ספורטיביות רבות, כגון טיולים ורכיבה על אופניים. ג'ק אהב לשחק כדור עף ולהתאמן בהרמת משקולות ואגרופ.

הבנים בשיט באגם (ג'ק הנער השני מימין)

הילדים היו צמאים לידע ונהנו משיעורי האנגלית והחשבון. היו גם שיעורי אקטואליה וקריאת עיתונים. התארגנה גם מקהלה, שבורכה בנערים עם קולות מדהימים. הם זכרו שירים רבים, בעיקר בעברית.

בעיה קשה התעוררה בשיעורי הדת. היה צורך ללמד את הילדים דברי תורה והיסטוריה יהודית, מנהגי חגים ותפילות. רבים שמחו להתקרב אל הדת ולחזור אל שורשי היהדות, אך היו רבים שחדלו להאמין באלוהים.

בערבי שבת, האווירה בחדר האוכל היתה מאד מיוחדת

השולחנות היו ערוכים במפות לבנות ופרחים והיתה שירה הרמונית של זמירות לשבת

כל הילדים, הבנים וגם הבנות, זכו לכינוי "The Boys" ("הבנים"). שם זה נבע מעברם. מתברר כי כמעט לכל שומר נאצי היה "בן" אשר היה סוחר עברו את תרמילו תמורת פת לחם קטנה. הלחם לא ניתן כתגמול, אלא כדי שיהיה ל"בן" כוח לסחוב את התרמיל. "בנים" אלה נחשבו לחזקים מבין כולם. הם רצו להיחשב כחזקים בגופם וברוחם.

לאחר שלושה חודשים בווינדרמיר, הועברו הילדים להוסטלים באנגליה ובסקוטלנד. היה עליהם ללמוד מקצוע. הם למדו בבתי הספר של אורט מקצועות שונים. ג'ק למד להיות חרט. הוא צייר יפה להפליא. הוא היה מצייר דוגמאות על משטחי ברזל, חרט את התמונות עם פטיש ואזמלים בשכבות תלת מימד ומכין דגמים להטבעה ליצירת כלי זכוכית, כרטיסי ברכה, חיילי צעצוע קטנים וקישוטי עץ חג המולד.

ג'ק בווינדרמיר 1.11.1945

ג'ק (1946), בגיל 19

ג'ק (1948), בגיל 21

קבוצת התמיכה של '45 - THE 45' AID

באמצע שנות השישים, כשהילדים התבגרו ואף נישאו, אחד המדריכים המבוגרים של ווינדמיר שהגיע עם הילדים מטרזינשטאט הציע להקים את קבוצת "The 45' Aid", אשר נועדה לשמור על קשר בין כולם ואף להעניק עזרה ותמיכה זה לזה בעת צרה.

אני בתו של ג'ק, שכתב את היומן הזה. הגענו ארצה בשנת 1970, בהיותי בת שבע, וזכור לי שאז היו אלה חבריו של אבא, שניים מה-"BOYS", שהיו כבר בארץ, שעזרו לו במציאת עבודה. גם את כלבי רקסי קיבלתי מאחד החברים. כשאבי חלה מאד ולא היה יכול להמשיך לעבוד, הגיעו שני חברים מלונדון ונתנו לו מעטפה עם כסף שאספו עבורו החברים.

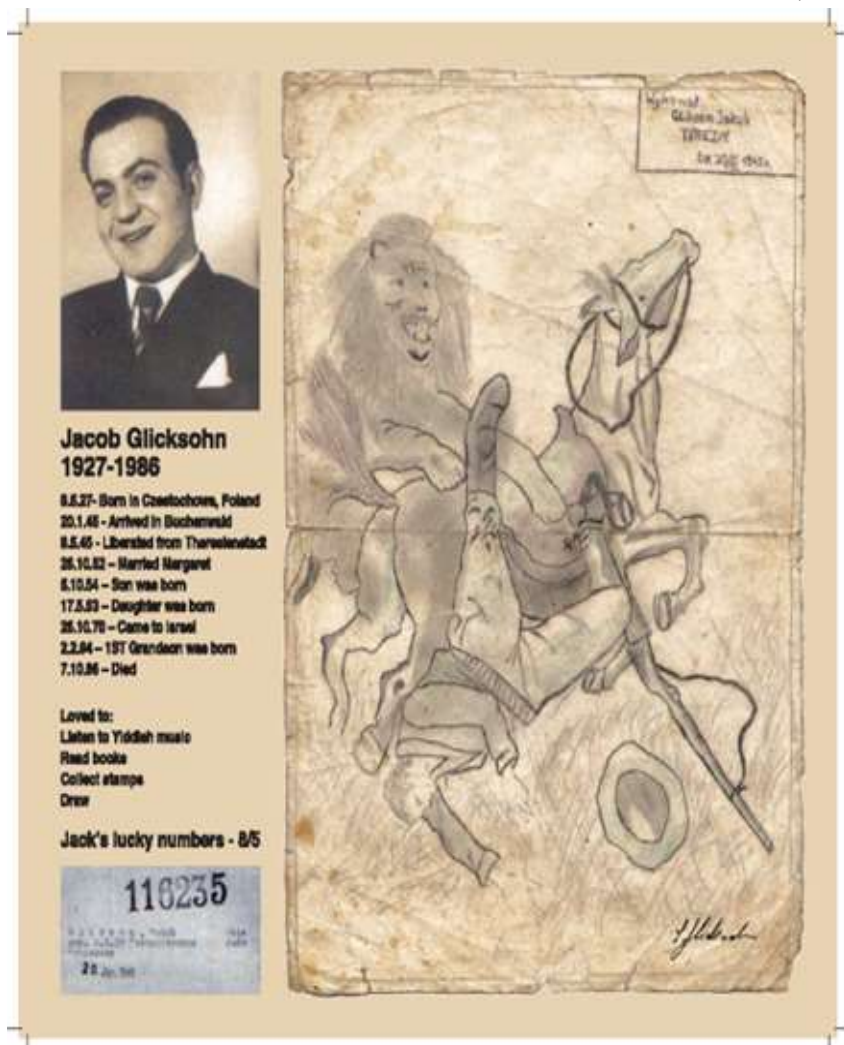
קבוצת התמיכה הנפלאה הזאת תורמת למפעלים יהודיים, למוסדות ולבתי חולים שונים בארץ.

בכל שנה, ב-8 במאי, החברים מתאספים לארוחת ערב חגיגית. המפגשים נערכים ברוב פאר באחד ממלונות היוקרה בלונדון או בישראל. חברי הקבוצה היו המשפחה המאמצת שלנו, וכמה חברים קרובים של אבא היו ה"דודים" שלי. כיום גם בני הדור השני ואף השלישי של הקבוצה נפגשים באירועים, וחוגגים שמחות וחגים יחדיו. מדי שנה הקבוצה מוציאה לאור שתי חוברות עם סיפורים פרי-עטם של הניצולים, ותמונות מהאירועים.

כדאי לצפות בסרטון: <http://vimeo.com/11489415>

לרגל ציון שבעים שנה לסיום המלחמה, החליטו לראשונה בני הדור השני והשלישי להפיק אירוע עם מחווה מיוחדת לכבוד הניצולים: תמונת-טלאים ענקית המורכבת מריבועי בד בגודל 30 ס"מ x 30 ס"מ, שכל אחד מהם מצוין ניצול. כל אחד מאתנו, בני הדור השני והשלישי, נתבקש להכין מזכרת המציינת את הניצול הפרטי שלו על גבי ריבוע הבד, ואת כל ריבועי הבדים האלה יחברו לתמונה אחת גדולה שתוצג במוזיאון היהודי הלאומי בלונדון.

להכנת טלאי המזכרת של אבי הדפסתי את הציור אשר צייר בזמן החלמתו מטיפוס בטרזין בשנת 1945. ציור זה מסמל את נחישותו להחלים, להיות חזק כאריה ולגבור על הנאצים. בצד הציור הוספתי פרטים אישיים על חייו הקצרים, צינתי את תחביביו, והוספתי את תמונתו, חתימתו ומספרו האישי שקיבל בבוכנוואלד, ואת מספרי המזל שלו, 8 ו-5.

הורי, ג'ק ומרגרט

ג'ק - לימים, אבא שלי - היה אספן בולים כאשר שהה במסגרת הקבוצה שלו באנגליה. איסוף בולים היה באותם הימים תחביב מקובל מאד. יום אחד הבחין במודעה באחד העיתונים היהודים באנגליה, שלפיה אספנית בולים בבורמה מעוניינת להתכתב עם אספן בולים ולהחליף עימו בולים. ג'ק כתב לה באנגלית עילגת, וכך החלו להתכתב ולהחליף בולים ביניהם. בנוסף לבולים שלחו תמונות, ועם הזמן - התאהבו.

ג'ק הציע למרגרט, חברתו לעט, להינשא לו. הוא הצהיר שאין לו מה לתת לה מלבד אהבתו המוחלטת, והיא הזמינה אותו לביקור בבורמה.

מרגרט - לימים אמא שלי - גדלה במשפחה עשירה ובעלת נכסים רבים. היא היתה יתומה מאם מגיל צעיר מאד ולכן סבתה, אמו של אביה, גידלה אותה ואת אחיה הצעיר ממנה.

סבתה של מרגרט, רחל, סיפרה שהיא עצמה היתה בתו של פליט שברח מפרעות ברוסיה ומצא מקלט בעיראק.

הוא מצא עבודה בחנות לדברי מזון והתאהב בבתו של החנווני, וכך נולדה רחל רוזנברג העיראקית. לימים נישאה רחל לסוחר שהרבה לנסוע, והחליט להקים את משפחתו בעיר באסין שבבורמה (נכון להיום- פתאין במיאנמאר), עיר נמל שעל ציר נסיעתו. רחל הסכימה לשלם עבור הנסיעה של ג'ק לבורמה כמחווה של מצווה לאדם שאיבד הכל. במעשה זה הרגישה מעין סגירת מעגל עם עברה, ואמרה לנכדתה מרגרט שאם ירצו להתחתן היא תסכים, ואם תראה שאינו מתאים עבורה או שיתחרטו, לפחות תדע שעשתה מצווה במתן חופשה של חודש ימים לג'ק.

כשג'ק הגיע לבורמה, נדהם מהעולם החדש שנגלה לפניו. הוא לא ייחס חשיבות לכך שחברתו היתה מבוגרת ממנו בשמונה שנים, עשירה ממנו, שונה ממנו במנהגיה ובהתנהגותה וגם לכך שלא היתה אשכנזיה. בימים ההם, נישואי תערובת בין אשכנזים וספרדים נחשבו דבר נדיר ולא מקובל והכלה היתה כמעט תמיד צעירה מהחתן בכמה שנים.

טקס הנישואין בבית הכנסת 'מצמיח ישועה' ברנגון, בורמה

מסיבת החתונה עם התזמורת, השושבינים והשושבינות

בעשרים וששה באוקטובר 1952 נישאו ג'ק ומרגרט, הלא הם הוריי, ברוב פאר והדר בבורמה והחליטו להקים את ביתם בלונדון. בחמישה באוקטובר 1954 נולד אחי ובשבעה עשר במאי 1963 נולדתי אני. בעשרים וששה באוקטובר 1970, ביום נישואיהם השמונה עשר, החליטו הורי לעלות לישראל, מתוך מניע טהור של אידיאולוגיה ציונית. על-סמך אמונתו העיוורת של אבי בספרות 8 ו-5 (8 במאי, יום הולדתו, והוא גם יום השחרור שלו), החליט אבא לקנות את הדירה השמינית בבנין החמישי ברחוב שנקרא רחוב "הבנים" (THE BOYS) בכפר סבא, מבלי לראותה כלל.

ג'ק ומריאן

במשך כל השנים אבא חיפש קרובי משפחה בכל דרך אפשרית. בבליגיה הוא מצא את דודו, אחי-אימו, שמואל בלייוויס, ובישראל מצא בן-דוד של אימו שגם שמו שמואל בלייוויס. כמו כן איתר שני בני דודים בישראל, יצחק וישליצקי ויצחק ורשבסקי, ובפריז את בן דודו יצחק גרוקה. האימהות של כולם היו אחיותיה של סבתא שלי, חיה-שרה זיכרונה לברכה. ההפתעה הגדולה היתה כאשר, לגמרי במקרה, אחיו של אבא, מאניל, מצא אותו. זה קרה עשרים שנה לאחר תום המלחמה. כך אירע הדבר: אחד מחברי קבוצת התמיכה של '45 נסע לברזיל וביקר במסעדה בשם "אירופה" בסאו פאולו. מסעדה זו שימשה מקום מפגש ליהודי העיר. החבר לקח עימו את החוברת האחרונה שהקבוצה הדפיסה והניח אותה על הבר. מאניל, שבילה עם חבריו באותו הזמן במסעדה, לקח לידיה את החוברת, עיין בתמונות ונעצר בתמונה אחת שבה מצולמים כמה חברים. "אילו אחי יענק'לה היה חי", אמר לחברו והצביע על התמונה "הייתי מהמר שייראה כך". לאחר כמה דקות חזר בעל החוברת וביקש אותה. הם פתחו בדברים והוא הסביר למאניל מהי החוברת.

"אתה מכיר את כל האנשים המצולמים כאן?" שאל מאניל. "בוודאי!" ענה החבר. "אם כך אמור לי מיהו הבחור המצולם כאן", אמר מאניל והצביע על אחת הדמויות המופיעות בצילום - ואין לתאר במלים את התרגשותו כששמע שזהו ג'ק גליקסון, יענק'לה.

בשנת 1969 נסע אבי להיפגש עם אחיו בברזיל. מאניל בינתיים שינה את שמו הלועזי למריאן ובין החברים היהודים השתמש בשם אחר, מנדל, כשם אחיו הצעיר שנלקח לטרבלינקה, כדי לזכור את העבר ולהתחיל את חייו החדשים עם שם חדש; ואילו אבא הוסיף שתי אותיות אילמות לשם המשפחה שלנו מאותה סיבה (Glikson-Glicksohn). הם נפגשו פעם נוספת בארץ כשדודי הגיע לחתונתו של אחי, ומריאן בא לישראל גם במלאת שלושים למותו של אבא.

מריאן וג'ק בברזיל 1969